

Voorwoord

Voor u ligt het onderzoek dat ik heb gedaan ter afronding van mijn masteropleiding Planologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Het is niet makkelijk geweest. Zelfs niet nadat ik een jaar geleden ook al een afstudeerscriptie had geschreven voor Kunst- & Architectuurgeschiedenis. De keuze om een afstudeeronderzoek te gaan doen voor een bedrijf was dan ook makkelijk gemaakt. Met de druk van een bedrijf zou het vast allemaal wat sneller gaan. Mijn keus viel op de Dienst Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken van de Gemeente Groningen. Gelukkig viel hun keuze ook op mij en dankzij Rob van Vliet, van wie we dit jaar college hadden gehad, kreeg ik een afstudeerplek bij de afdeling Ruimtelijke Plannen, bij Tjerk Ruimschotel. Ik mocht onderzoek gaan doen naar de rol van cultuurhistorie in het planvormingsproces van de Grote Markt oostzijde. Daarnaast mocht ik meelopen met de projectgroep, die de laatste weken voor het referendum in ging. Het was een leerzame en spannende tijd, met als afsluiting een spetterend feest ter ere van de 'referendumwinst' en een etentje met de projectgroep.

Ik wil graag een aantal mensen bedanken voordat u kunt losbarsten met het lezen van deze scriptie. Allereerst zijn dat mijn collega's bij de Gemeente Groningen. In het bijzonder wil ik daarvan Joris van Haaften, Tjerk Ruimschotel, Harmen Postma, Niek Verdonk en Fokke van der Veer bedanken voor hun bijzondere bijdrage. Zij hebben mij in een of soms meerdere gesprekken verteld over het project waar zij mee bezig zijn. In de tweede plaats wil ik Hilde de Vries bedanken, de projectassistente, voor haar enthousiasme naar mij toe en voor de vriendschap die er is ontstaan tussen ons. In de derde plaats wil ik graag de overige mensen bedanken die ik heb mogen interviewen: Willem Smink, Okko Kloosterman, Dick Vrieling, Piet Spijk, Jan Giezen. Dankzij hen heb ik een genuanceerd beeld kunnen vormen van het planvormingsproces van de Grote Markt en de rol van cultuurhistorie daarbinnen. Tenslotte wil ik nog mijn familie, vriend en vriendinnen bedanken.

Ingrid van Leeningen

Groningen, september 2005

Samenvatting

Deze scriptie handelt over de rol van cultuurhistorie in het planvormingsproces van de Grote Markt oostzijde. De onderzoeksvraag luidt als volgt:

Wat is de rol van cultuurhistorie in het planvormingsproces van de Grote Markt oostzijde?

Allereerst is het belangrijk het begrip cultuurhistorie te definiëren. 'Cultuur' staat centraal in het begrip cultuurhistorie. 'Cultuur' staat enerzijds voor het bewerken of bebouwen en anderzijds voor beschaving(stoestand). Daarnaast kan er in de literatuur onderscheid gemaakt worden tussen cultuurgeschiedenis en cultuurhistorie. Cultuurgeschiedenis is een veel breder begrip dat van toepassing is op het leven in vroeger tijd. Cultuurhistorie is een verzamelnaam voor de fysieke overblijfselen in onze leefomgeving die een beeld geven van historische ontwikkelingen, waarbij de mens aan te pas kwam. Cultuurhistorie kan onderzocht worden door de wetenschappelijke vakgebieden: historische bouwkunde; historische geografie; en archeologie (Hendriks, 1999).

In de tweede plaats moet dan ook het begrip planvormingsproces gedefinieerd worden. Een planvormingsproces maakt samen met een uitvoeringsproces onderdeel uit van een planproces. Een zijn veel verschillende typen planprocessen te noemen waarvan de technisch lineaire variant en de communicatieve de twee uitersten vormen. Er zijn veel tussenvormen te noemen.

Fase	Inhoud	Sleuteldocument
1a	Korte, grondige verkenning om opgaven voor de Grote Markt in kaart te brengen (tegen achtergrond van analyse in stadsdeelvisie en plan Coenen)	
1b	Samenvatten in ontwikkelingsmodellen (intern bij Ruimtelijke Plannen met behulp van workshops met betrokken architecten en stedenbouwers)	Ontwikkelingsmodellen Forum
2a	Discussie over concept binnenstadvisie en aan de hand van ontwikkelingsmodellen, waarbij de inzet is het vinden van samenhangende oplossingen voor verschillende problemen en de bijdrage van de Grote Markt daarin	
2b	Besluitvorming over binnenstadvisie en vaststellen opdracht voor stedenbouwkundig plan voor de Grote Markt en omgeving	Opdracht stedenbouwkundige studie Neutelings
3	Uitwerking binnenstadvisie: concrete uitgangspunten en randvoorwaarden voor ontwikkeling van een nieuw stedenbouwkundig plan	Nieuw stedenbouwkundig plan

Het planvormingsproces van de Grote Markt ligt enerzijds dichtbij het rationeel technische lineaire uiterste. De gemeentelijke projectgroep heeft de planning in handen en deze wordt globaal gezien fase per fase afgewerkt (zie tabel). Anderzijds moet gezegd worden dat het

communicatieve aspect wel degelijk aanwezig is. Na het verloren referendum om de noordzijde van de Grote Markt, koos de gemeente in 2001 voor een open planproces. Hierbij kon de bevolking door middel van het Grote Markt Forum en andere methoden, als prijsvragen en enquêtes gehoord worden. Bij bijeenkomsten van het Forum stond men op gelijkwaardig niveau.

De beleidscontext van de cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening heeft zich voornamelijk in de jaren negentig ontwikkeld. Op rijksniveau kwam in 1999 de nota Belvedere uit onder het motto 'behoud door ontwikkeling'. In Groningen had de gemeente in 1995 al een 'voorzet' op deze rijksnota geschreven, de derde nota monumenten Van Ethiek naar Strategie. In 2000 volgde daarop een uitvoeringsnota Van Toen naar Straks. Het wettelijke kader wordt gevormd door de Monumentenwet 1988, die sindsdien al een aantal malen gewijzigd is. Daarnaast is er het gemeentelijk bestemmingsplan waarin ook cultuurhistorische aspecten vastgelegd worden.

De belangrijkste actoren in dit planvormingsproces waren de afdeling Ruimtelijke Plannen en de sector Monumenten van de Gemeente Groningen, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de Bond Heemschut Groningen en de Stichting Vrienden van de Stad Groningen. De laatste twee konden invloed uitoefenen in het Grote Markt Forum. Dat deden zij op een uiteenlopende wijze. De gemeentelijke sector Monumenten en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg werden minimaal en bijna op toevallige wijze betrokken op 'last-minute' momenten in het planvormingsproces. De afdeling Ruimtelijke Plannen had een aantal stedenbouwkundigen aan het werk met het stedenbouwkundig plan.

In elke fase van het planvormingsproces had cultuurhistorie een andere rol. In het Grote Markt Forum, de eerste fase van het proces, was de rol van cultuurhistorie zeer gering. Ook in de ontwikkelingsmodellen, die hierbij opgesteld werden, kwam cultuurhistorie niet tot zijn recht. Dit kwam voornamelijk doordat de opzet van de ontwikkelingsmodellen die gericht was op het vinden van ruimte voor de grootschalige nieuwe functies die aan de Grote Markt een plek moesten krijgen: een warenhuis, een parkeergarage en een cultuurcentrum. In de binnenstadvisie speelt cultuurhistorie ook geen aanwijsbare rol. De binnenstad wordt benoemd als bijzonder stedelijk gebied, met specifieke kwaliteiten, waar zorgvuldig mee omgegaan moet worden. In maart 2003 werd de gemeentelijke sector Monumenten gevraagd een cultuurhistorische waardenkaart op te stellen voor het plangebied en deze te beargumenteren voor de Rotterdamse architect Willem Jan Neutelings en zijn stedenbouwkundige studie, en de gemeente ten behoeve van het stedenbouwkundig plan. In de studie Neutelings is weinig terug te vinden van 'het statement' dat de ambtelijke sector Monumenten maakte met haar inbreng. Neutelings neemt weinig tot niets over van de inbreng van de gemeentelijke sector

Monumenten. Het stedenbouwkundig plan van de gemeente Groningen gaat in hoofdlijnen uit van de studie Neutelings (2003). Op een aantal cruciale punten wijkt het plan echter af van de studie Neutelings. Daarbij moet genoemd worden dat in het stedenbouwkundig plan een aantal paragrafen voorkomt waarin aandacht besteed wordt aan de cultuurhistorie van de Grote Markt.

Geconcludeerd kan worden dat cultuurhistorie maar een geringe rol heeft gespeeld in het planvormingsproces van de Grote Markt oostzijde. In de eerste plaats is die rol inhoudelijk te benoemen. De Grote Markt vormt als onderdeel van de Groningse binnenstad een belangrijke plek voor de hele stad. De Grote Markt is het epicentrum van de stad. Zodoende kan de Grote Markt als centrum van de Groningse binnenstad gezien worden als centrum van stedelijkheid in het Noorden, ingegeven door de strenge menging en vervlechting van functies. De historisch geografische identiteit van de Grote Markt wordt grotendeels bepaald door de kenmerkende hiërarchische stedenbouwkundige hoofdopzet. Deze wordt hoofdzakelijk bepaald door de historische oost-west verbinding met de pleinen, de noord-zuid bajonet verbindingen en de kenmerkende kleinere pleintjes. Historisch bouwkundig is er sprake van een dilemma van het naoorlogse monument. Deze worden nog niet breed gewaardeerd en dreigen dus ook te verdwijnen. Voor de (eventuele) nieuwbouw staat in het bestemmingsplan vast wat de bouwhoogte en de korrelgrootte mag zijn. Op archeologisch gebied is al eens onderzoek gedaan in het plangebied. Een deel is nog niet onderzocht.

In de tweede plaats kan dat procesmatig gedaan worden. Zoals eerder gezegd is de rol van cultuurhistorie op geen enkel moment groot geweest. De rol van cultuurhistorie in het planvormingsproces van de Grote Markt is incidenteel en toevallig te noemen. Vooral de inbreng van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) is daar een goed voorbeeld van.

Naar aanleiding van het bovenstaande kunnen drie belangrijke aanbevelingen gedaan worden. Ten eerste moet gezegd worden dat structureel overleg noodzakelijk te noemen is. Ook is het raadzaam na te denken over de deelname een 'cultuurhistoricus' in de projectgroep. De derde aanbeveling is meer gericht op de cultuurhistorie bij hergebruik. Wanneer de gemeente of een andere actor een beslissing moet nemen over behoud van een gebouw, dan moet functionaliteit bij die overweging leidend zijn. Kunnen we het gebouw opnieuw en op een passende wijze gebruiken? Tenslotte kan er gezegd worden dat bij de architectonische uitwerking van het stedenbouwkundig plan cultuurhistorie nog een (grote) rol kan spelen.

Inhoudsopgave

VOORWOORD	1
SAMENVATTING	2
INHOUDSOPGAVE	5
1 INLEIDING	8
1.1 Onderzoeksmethoden	9
2 CULTUURHISTORIE	11
2.1 Definiëring cultuurhistorie	12
2.1.1 Cultuur	12
2.1.2 Cultuurhistorie versus cultuurgeschiedenis	13
2.1.3 Cultuurhistorie	13
2.2 Gerelateerde begrippen	14
2.2.1 Strategische monumentenzorg	14
2.2.2 Culturele planologie	15
2.3 Conclusie: cultuurhistorie van de Grote Markt	16
2.3.1 Grote Markt historisch geografisch	16
2.3.2 Grote Markt historisch bouwkundig en archeologisch	18
3 HET PLANVORMINGSPROCES	19
3.1 Planningproces	20
3.1.1 Kenmerken	20
3.1.2 Vormen van planning	21
3.1.3 Rationele en communicatieve planning	21
3.2 Planvormingsproces	22
3.2.1 Technisch lineair versus cyclisch	22
3.2.2 De praktijk	23
3.3 Conclusie: de planvorming van de Grote Markt	24
3.3.1 Rationeel en communicatief	24
3.3.2 Proces- en projectplanning	24
3.3.3 Open planproces	25
4 HET BELEIDSKADER	27
4.1 Beleid op rijksniveau	28
4.1.1 Behoud door ontwikkeling	28

4.2	Beleid op gemeentelijk niveau	28
4.2.1	Strategische monumentzorg	29
4.2.2	Integrale cultuurhistorische benadering	30
4.2.3	Problematiek van de binnenstad	30
4.3	Wettelijk kader	31
4.3.1	Status (potentieel naoorlogs) monument	31
4.3.2	Status beschermd stadsgezicht	32
4.3.3	Cultuurhistorie in het bestemmingsplan	33
4.4	Conclusie: stellen van kaders	34
4.4.1	Rijksbeleid = gemeentelijk beleid	34
4.4.2	Bestemmingsplan Binnenstad	34
5	DE ACTOREN	36
5.1	Grote Markt Forum	37
5.1.1	De Bond Heemschut Groningen	37
5.1.2	De Vrienden van de Stad Groningen	38
5.2	Gemeente Groningen	38
5.2.1	Afdeling Ruimtelijke Plannen	38
5.2.2	Sector Monumenten	39
5.3	Rijksdienst voor de Monumentenzorg	39
5.4	Conclusie: uiteenlopende visies	41
5.4.1	Forum-discussie	41
5.4.2	Gemeentelijk of beleidsniveau	41
6	CULTUURHISTORIE IN HET PLANVORMINGSPROCES	43
6.1	Voorgeschiedenis	44
6.1.1	Probleemanalyse en doelstellingen	44
6.2	Verkenning en verdieping (2001-2002)	45
6.2.1	Forum	45
6.2.2	Ontwikkelingsmodellen	46
6.2.3	De binnenstadsvisie	47
6.3	Rondom de studie Neutelings (2003)	47
6.3.1	Inbreng sector Monumenten	48
6.3.2	De studie Neutelings	49
6.4	Uitwerking van de binnenstadsvisie (2004-2005)	51
6.4.1	Inbreng Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ)	51
6.4.2	Stedenbouwkundig plan	52
6.4.3	Meervoudige opdracht of prijsvraag?	53
6.5	Conclusie: incidenteel	55
6.5.1	Cultuurhistorie in de eerste fasen	55
6.5.2	Cultuurhistorie volgens Neutelings	56
6.5.3	Cultuurhistorie in stedenbouwkundig plan	56

7	EINDCONCLUSIES	58
7.1	Cultuurhistorie inhoudelijk	59
7.1.1	Centrum van stedelijkheid in het Noorden	59
7.1.2	Historisch geografisch	60
7.1.3	Historische bouwkunde en archeologie	61
7.2	Cultuurhistorie procesmatig	62
7.2.1	Cultuurhistorie per fase	62
7.2.2	Incidenteel en toevallig	63
7.3	Aanbevelingen	64
7.3.1	Structureel overleg	64
7.3.2	Samenstelling projectgroep	65
7.3.3	Functionaliteit leidend	65
	NAWOORD	67
	GERAADPLEEGDE BRONNEN	68
	Literatuur	68
	Websites	69
	Interviews	70
	BIJLAGEN	72
	Bijlage 1	72
	Voorstellen nota Toen voor Straks (Gemeente Groningen, 2000)	72
	Bijlage 2	73
	Het Grote Markt Forum en de drie pijlers	73
	Bijlage 3	75
	Raadsvoorstellen en besluiten Grote Markt-chronologie	75
	Bijlage 4	77
	De veertien thema's in het advies van het Grote Markt Forum	77

1 Inleiding

In deze scriptie is onderzoek gedaan naar de rol van cultuurhistorie in het planvormingsproces van de Grote Markt oostzijde¹. Het doel van dit onderzoek komt voort uit de wens van Tjerk Ruimschotel² om het planvormingsproces van de Grote Markt (sinds het referendum van de Nieuwe Noordzijde in februari 2001) eens onder de loep te nemen, er een ordening in aan te brengen en uit te zoeken wat de rol van cultuurhistorie is geweest.

De hoofdvraag van dit onderzoek kan afgeleid worden van de hierboven staande doelstelling en luidt als volgt:

Wat is de rol van cultuurhistorie in het planvormingsproces van de Grote Markt oostzijde?

De rol van cultuurhistorie kan op twee wijzen benaderd worden. Ten eerste in de zin van cultuurhistorie inhoudelijk: wat is de cultuurhistorie van de Grote Markt? Ten tweede in de zin van het planvormingsproces. Wanneer/op welk moment en in welke mate oefent cultuurhistorie invloed uit? Hiertoe moet wel eerst het begrip cultuurhistorie welomschreven worden. Dit komt aan bod in hoofdstuk twee.

Ook is het van belang het planvormingsproces en de verschillende fasen te ontrafelen. Dit gebeurt in hoofdstuk drie. Eerst komt kort een planvormingsproces in theorie naar voren. Daarna wordt het planvormingsproces gespecificeerd naar dit project.

In hoofdstuk vier wordt het beleidskader geschetst waarmee men te maken heeft als gesproken wordt over cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening. Op rijksniveau is hiervoor beleid ontwikkeld, maar ook de gemeente Groningen heeft hier stukken over uitgebracht.

De actoren in het planvormingsproces van de Grote Markt zijn divers en hebben verschillende belangen. In hoofdstuk vijf komen die actoren aan bod die een mening hebben over de rol die cultuurhistorie moet spelen in het plan voor de Grote Markt.

In hoofdstuk zes wordt per planvormingsfase bekeken welke rol er is weggelegd voor cultuurhistorie. Is deze rol groot of klein? En wat is precies inhoudelijk deze rol? Op welke momenten kwam cultuurhistorie aan bod in het planvormingsproces?

Hoofdstuk zeven wordt gevormd door de conclusies die enerzijds ingaan op de rol van cultuurhistorie in inhoudelijk opzicht: wat is nu nog de rol die cultuurhistorie speelt? Ander-

¹ Telkens wanneer in dit onderzoek wordt gesproken over de Grote Markt, wordt bedoeld Grote Markt oostzijde.

² Tjerk Ruimschotel is senior stedenbouwkundige bij de Gemeente Groningen.

zijds wordt in de conclusies ingegaan op de momenten waarop cultuurhistorie in welke mate een rol speelde in het planvormingsproces.

1.1 Onderzoeksmethoden

Verschuren en Doorewaard (2001) onderscheiden vijf belangrijke strategieën voor een afstudeerproject. In dit onderzoek zijn er vier toegepast: gefundeerde theoriebenadering, bureauonderzoek, casestudy en survey. De theoriebenadering gaat in op de theorie rondom de begrippen cultuurhistorie en plan(vormings)processen. Er wordt een link met de praktijk gelegd door deze begrippen te verbinden aan dit onderzoek en dit project.

Het bureauonderzoek is een onderzoeksstrategie waarbij de onderzoeker gebruik maakt van door anderen geproduceerd materiaal. Literatuuronderzoek is een variant van bureauonderzoek, waarbij alleen gewerkt wordt met bestaande vakliteratuur. Bureauonderzoek maakt een onderdeel uit van het opstellen van de theorie over de begrippen cultuurhistorie en plan(vormings)processen. Daarnaast kan er geleerd worden van studies die al eerder zijn gedaan omtrent een vergelijkbaar project.

Dit onderzoek is in zijn geheel een casestudy. Het onderzoek draait om het project Grote Markt oostzijde van de Gemeente Groningen. Vooral in de laatste hoofdstukken zal meer informatie over het project gegeven worden, maar wel alleen specifiek gericht op dit onderzoek.

De survey is gedaan door interviews af te nemen met betrokkenen van het project. Door met deze betrokkenen te spreken, is een divers beeld verkregen van de verschillende standpunten die zij innemen. Het is lastig objectief te blijven wanneer je bij een gemeente stage loopt. Toch heb ik het idee dat ik dat wel ben door een verscheidenheid aan mensen gesproken te hebben. Ook heb ik inmiddels alweer geruime tijd buiten de Dienst Ruimtelijke Ordening (thuis en in de Universiteitsbibliotheek) gewerkt. Ik heb gesproken met: Tjerk Ruimschoot (senior stedenbouwkundige Gemeente Groningen en begeleider), Joris van Haften (sector Monumenten Gemeente Groningen), Okko Kloosterman (Rijksdienst voor de Monumentzorg Noord-Nederland), Piet Spijk (Vrienden van de Stad Groningen en lid van Grote Markt Forum), Jan Giezen (architect en voorzitter Vrienden van de Stad en heeft stukken geschreven over geschiedenis van de Grote Markt en cultuurhistorie), Harmen Postma (stedenbouwkundige Gemeente Groningen, betrokken bij stedenbouwkundig plan), Niek Verdonk (stadsbouwmeester Gemeente Groningen, betrokken bij stedenbouwkundig plan), Dick Vrie-

ling (voorzitter Grote Markt Forum, nu griffier van de gemeenteraad) en Willem Sminck (wethouder RO èn Monumenten).³

³ Zie ook Geraadpleegde bronnen.

2 Cultuurhistorie

Dit onderzoek vertelt iets over de rol van cultuurhistorie in de recente planvorming voor de oostwand van de Grote Markt. Om hierover iets te kunnen zeggen, moet ten eerste het begrip cultuurhistorie gedefinieerd worden, want wat is cultuurhistorie?

Cultuurhistorie is een breed begrip dat door iedereen op een andere wijze wordt omschreven. Cultuurhistorie wordt vaak opgevat als de fysieke overblijfselen van een ontwikkeling in het verleden, bijvoorbeeld oude gebouwen en oude landschapstructuren. De binnenstad van Groningen, en vooral de Grote Markt, wordt voor een deel gekenmerkt door naoorlogse bebouwing. Er ligt een grootschalig plan klaar waarbij de kans groot geacht wordt dat veel van deze naoorlogse bebouwing gaat verdwijnen. In dit planvormingsproces heeft de sector Monumenten van de gemeente Groningen er bewust voor gekozen een aantal behoudenswaardige elementen in dit plangebied niet aan te wijzen als monument om de planontwikkeling niet in de weg te zitten.

De eerste paragraaf legt het begrip cultuurhistorie genuanceerd uit. De tweede paragraaf gaat kort in op een tweetal nieuwe begrippen in de wereld van cultuurhistorie en ruimtelijke ordening. De derde paragraaf vormt de conclusie en gaat in op de cultuurhistorie van de Grote Markt binnen de definitie die gesteld is in de eerste paragraaf.

2.1 Definiëring cultuurhistorie

In deze paragraaf zal uitgelegd wat wordt verstaan onder het begrip cultuurhistorie. Het is een breed begrip en op verschillende wijzen te definiëren.⁴ In de eerste deelparagraaf wordt uitgelegd wat wordt verstaan onder cultuur om tot een beter begrip te komen. In de tweede deelparagraaf wordt uitgelegd wat het verschil is tussen cultuurhistorie en cultuurgeschiedenis, twee begrippen die nogal eens verward worden. In de derde deelparagraaf wordt het begrip cultuurhistorie gedefinieerd naar dit onderzoek.

2.1.1 Cultuur

Als we het begrip cultuurhistorie willen begrijpen, moet in de eerste plaats het begrip cultuur uitgelegd worden. Het woord cultuur komt uit het Latijn van 'cultura' en is afgeleid van 'colere', wat betekent: bebouwen, bewerken, vereren, versieren, onderhouden (www.wikipedia.nl). De Romeinen gebruikten het bijvoorbeeld in 'agri cultura', het bewerken van de akkers.

Tot in de achttiende eeuw is het woord cultuur een 'actief woord': het vormen van. In de achttiende eeuw gaat men geleidelijk aan steeds meer spreken over vorming op verschillende maatschappelijke niveaus. Uiteindelijk gaat men het woord 'cultuur' ook gebruiken voor zo'n niveau. Daarmee is het dynamische werkwoord 'vorming' tot een statisch, zelfstandig naamwoord 'beschaving' of 'cultuur' geworden.

Nog steeds heeft het woord cultuur echter niet de brede betekenis die wij nu algemeen kennen, namelijk de levenswijze van een volk. Het cultuurbegrip ontwikkelt zich vooral in Frankrijk waarvoor eerst het woord 'civilisation' wordt gebruikt (1756). In 1871, in het werk van Edward B. Tylor, *Primitive Culture*, krijgt het woord definitief een antropologische betekenis (www.wikipedia.nl).

De betekenissen die de Dikke van Dale (1992) geeft van het woord cultuur lijken daarop: 1. bebouwing van de grond met gewassen; 2. ontginning; (3. culture = verbouw van een nuttig gewas in het groot, m.n. in de tropen;) 4. massa van op een geschikte voedingsbodem aangekweekte bacteriën, schimmels e.d. van een bepaalde soort; 5. beschaving, ontwikkeling, verfijning van het geestelijk en zedelijk leven, resp. het daarin bereikte peil, beschavingstoestand; 6. beschavingstoestand m.b.t. een bepaald volk of een bepaalde tijd (wester-

⁴ Alle geïnterviewden is gevraagd wat zij verstaan onder cultuurhistorie en daar kwamen zeer uiteenlopende ideeën uit. De geïnterviewden komen bijna allen uit de monumenten- of ruimtelijke ordeningshoek en zijn voor- en tegenstanders van de plannen voor de Grote Markt.

se cultuur, primitieve culturen); 7. het geheel des manifestaties van kunst, ontspanning en vermaak.

2.1.2 Cultuurhistorie versus cultuurgeschiedenis

In de tweede plaats moet het verschil tussen cultuurhistorie en cultuurgeschiedenis duidelijk gemaakt worden. De cultuurgeschiedenis (in enge zin) houdt zich bezig met onderzoek naar het culturele leven in vroeger tijd. Gebieden waarop de cultuurgeschiedenis zich richt zijn onder andere: kunstgeschiedenis, literatuurgeschiedenis, theatergeschiedenis, muziekgeschiedenis, filmgeschiedenis, architectuur- en stedenbouwgeschiedenis, religiegeschiedenis, mentaliteitsgeschiedenis, ideeëngeschiedenis (www.wikipedia.nl). Vaak wordt er ook nog beschavingsgeschiedenis (Dikke van Dale, 1992) en expansiegeschiedenis onder verstaan.

Als er in de literatuur over cultuurhistorie gesproken wordt, wordt er vaak bedoeld op een specifiek deel van de cultuurgeschiedenis: de geschiedenis van het ontstaan van de fysieke leefomgeving (o.a. Hendriks, 1999 en Ministerie OCW et al, 1999). Deze geschiedenis is te zien in de bebouwde en onbebouwde omgeving en kan onderzocht worden met behulp van de volgende disciplines: historische bouwkunde bestaande uit architectuurgeschiedenis en bouwhistorie, historische geografie en archeologie (Hendriks, 1999).

2.1.3 Cultuurhistorie

De 'cultuur' zegt iets over een ruimtelijk afgebakende eenheid, zoals een wijk, een stad of een provincie, etc. Het geeft ook een indicatie van een afbakening in de tijd, in de zin dat de cultuur(historie) tijdsgebonden is. Cultuurhistorie is gebonden aan een bepaalde ontwikkeling die per tijdseenheid en per plek anders kan zijn. Denk bijvoorbeeld aan het ontstaan van lintbebouwing of wierden. Lintbebouwing is op verschillende plekken ongeveer gelijktijdig ontstaan. Hetzelfde geldt voor wierden (Groningen), die in Friesland terpen genoemd worden.

In de begeleidende brief van de betrokken ministers bij de nota Belvedere⁵ (Ministerie OCW et al, 1999) is een omschrijving van het begrip cultuurhistorie opgenomen: "Cultuurhistorie bestaat uit sporen, objecten en patronen/structuren die zichtbaar of niet zichtbaar, onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling."

Volgens De Feijter (1998) is cultuurhistorie een verzamelnaam voor alle sporen in het huidige (stads)landschap die ons informatie geven over hoe de mens vroeger woonde en werkte. Hij maakt onderscheid tussen historisch bouwkundige waarden (gebouwen), histo-

risch geografische waarden (patronen in stad en landschap) en archeologische waarden (sporen onder de grond).

Deze twee, elkaar gelijkende, definities van cultuurhistorie vormen de basis van dit onderzoek. Cultuurhistorie is een verzamelnaam voor de fysieke overblijfselen in onze leefomgeving die een beeld geven van historische ontwikkelingen, waarbij de mens aan te pas kwam. Cultuurhistorie kan onderzocht worden door de wetenschappelijke vakgebieden: historische bouwkunde, historische geografie en archeologie (Hendriks, 1999).

2.2 Gerelateerde begrippen

Twee begrippen die cultuurhistorie en ruimtelijke ordening of planologie combineren en die volgens beleidsmakers een grotere rol zouden moeten spelen in de cultuurhistorische beoordelingsmethoden en de omgang met cultuurhistorie zijn strategische monumentenzorg (Van der Woud, 1990) en culturele planologie (o.a. Provincie Noord-Holland).

2.2.1 Strategische monumentenzorg

Vanaf begin jaren negentig is het begrip strategische monumentenzorg in opkomst. Strategische monumentenzorg stelt, aldus Van der Woud (1990), allereerst de vraag voor wie de (eventuele) monumenten van belang zijn. Er zijn volgens hem twee groepen belanghebbenden: de specialisten en het niet-professioneel betrokken deel van het publiek. Hij vraagt zich af of er naast een 'specialistische' monumentenzorg ook niet een 'oppervlakkige' monumentenzorg zou kunnen bestaan. Hij noemt een stedenbouwkundig of een architectonisch monument (overblijfselen in het plangebied) een meer specialistisch monument en het beschermde stadsgezicht (de Grote Markt in zijn geheel) meer een publieksmonument.⁶

Van der Woud vraagt zich af hoe het publiek betrokken kan worden bij de selectie van wat bewaard moet blijven. Hij stelt voor het publiek uit verschillende scenario's te laten kiezen. Het publiek heeft immers ook een mening over de kwaliteit van de dagelijkse leefomgeving. Op deze wijze wordt waarschijnlijk in de volgende fase van het project Grote Markt oostzijde de mening van de stadler gevraagd over de architectonische uitwerking van het gebouw van het Groninger Forum.⁷

Bij een combinatie van strategie en 'oppervlakkige' monumentenzorg valt te denken aan cultuurhistorisch toerisme, aldus Van der Woud. Concluderend stelt hij dat de 'oppervlakkige'

⁵ Zie ook hoofdstuk vier over het beleidskader.

⁶ Zie ook paragraaf 2.3.

⁷ Zie ook hoofdstuk zes en zeven.

monumentenzorg een mogelijkheid is die verder onderzocht moet worden. Dit type monumentenzorg richt zich op de buitenkant, op het beeld in de openbare ruimte. En die buitenkant gaat steeds belangrijker worden, aldus Van der Woud.⁸ Daarnaast moet natuurlijk ook de specialistische monumentenzorg zich verder ontwikkelen, maar dan de diepte in.

2.2.2 Culturele planologie

Een tweede term in opkomst is culturele planologie. Vooral als het gaat om het behoud of gebruik van cultuurhistorie in ruimtelijke ordeningsprocessen dan komt deze term steeds vaker naar voren.

Culturele planologie betekent het inbrengen van zowel cultuurfactoren als cultuuractoren in ruimtelijke ordeningsprocessen. Cultuurfactoren zijn: de geschiedenis van de plek, de gebouwde en ongebouwde monumenten en de levende cultuur zoals gebruiken, verhalen en tradities. Cultuuractoren zijn: (landschaps)architecten, stedenbouwkundigen, beeldend kunstenaars en vormgevers. “Door het inzetten van culturele planologie als instrument worden hedendaagse cultuur en cultuurhistorie ingebracht in ruimtelijke ordeningsprocessen” (www.noord-holland.nl). In theorie lijkt dit al vaak te gebeuren. In de praktijk is de inbreng van cultuur en cultuurhistorie in ruimtelijke ordeningsprocessen nog maar relatief, vooral bij projecten in binnensteden.⁹ De invloed van cultuurhistorie is wisselend. De zogenoemde Belvedereprojecten draaien om de inbreng van cultuurhistorie in planvormingsprocessen. In de praktijk wordt met het begrip culturele planologie bedoeld op het gebruik van cultuur als een van de instrumenten binnen de ruimtelijke planning.

Volgens Stipo Consult komt de interesse voor culturele planologie onder andere voort uit de vraag naar houvast aan de woonplek in het bevlogen leven van veel Nederlanders, waarin de netwerken steeds groter worden en waarbij de hele wereld over gereisd wordt (www.stipo.nl). De betekenis van cultuurhistorie is hier die van de plek. Wat voor betekenis heeft de plek voor de bewoner?

⁸ Denk ook aan de cultuurhistorie in naoorlogse wijken. De identiteit van zo'n wijk voor de bewoners speelt een hele grote rol in de 'oppervlakkige' monumentenzorg. Bewoners van naoorlogse wijken hebben om verschillende redenen vaak een sterke binding met hun wijk (Ouweland, 2004).

⁹ Veel literatuur over cultuurhistorie en ruimtelijke ordening heeft betrekking op projecten in landelijke omgeving. Zie ook hoofdstuk zes en zeven.

2.3 Conclusie: cultuurhistorie van de Grote Markt

In dit onderzoek wordt het begrip cultuurhistorie gebruikt als verzamelnaam voor de fysieke overblijfselen in onze leefomgeving die een beeld geven van historische ontwikkelingen en waarbij de mens aan te pas kwam.

Zoals inmiddels al meerdere malen benadrukt is, kan cultuurhistorie breed opgevat worden. In deze paragraaf wordt ingegaan op cultuurhistorie in de binnenstad van Groningen en meer specifiek de cultuurhistorie van de Grote Markt. Zoals eerder omschreven is deze cultuurhistorie ruimtelijk/fysiek.

De cultuurhistorie wordt beschreven aan de hand van de disciplines die het bestuderen. In de eerste paragraaf zal ingegaan worden op de binnenstad en de Grote Markt in ruimtelijk historisch perspectief, morfologisch en stedenbouwkundig. Dit is hier historisch geografisch genoemd. In de tweede paragraaf wordt ingegaan op de overige fysieke overblijfselen van de geschiedenis: historische bouwkunde en archeologie.

2.3.1 Grote Markt historisch geografisch

De ruimtelijke vorm van de binnenstad geeft de cultuurhistorie van die plek historisch geografisch weer. Wat maakt de Groningse binnenstad met de Grote Markt historisch geografisch interessant? En wat zijn de cultuurhistorische waarden van de Grote Markt in dit opzicht?

In dit onderzoek wordt uitgegaan van de waardering die de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) gaf aan de Groningse binnenstad. In 1991 is een deel van de Groningse binnenstad door RDMZ aangewezen als beschermd stadsgezicht. Het beschermde

stadsgezicht omvat in hoofdlijnen het binnen de zeventiende-eeuwse vesting gelegen gebied, inclusief de laat negentiende-eeuwse singel- en parkaanleg (RDMZ, 1988). Tot de hoofdelementen in de ruimtelijke opbouw behoren het overwegend noord-zuid gerichte stratenpatroon, het haaks daarop gelegen stelsel van pleinen (zie afbeelding), de diepenring, de

planmatige zeventiende-eeuwse noordelijke stadsuitbreiding en de tot plantsoen of singels getransformeerde voormalige vestingwerken aan de noord- en de oostzijde. Dit wordt ook wel de min of meer gefixeerde stedenbouwkundige ondergrond van de binnenstad genoemd (Gemeente Groningen, 2005).

De huidige oostwand van de Grote Markt met zijn teruggelegde rooilijn (van na de oorlog) is helaas geen onderdeel van dit beschermde stadsgezicht. Het is de vooroorlogse rooilijn die als beschermd staat aangegeven, omdat deze volgens de RDMZ beter in de structuur van het stedelijk weefsel van de binnenstad van Groningen past (interview Kloosterman, 22 juni 2005).

De stad kent volgens RDMZ (1988) een heldere structuur, maar er is door een veelheid aan afwijkingen in het patroon sprake van een grote ruimtelijke diversiteit. Het bebouwingsbeeld wordt benoemd als overwegend samenhangend en historisch waardevol, met uitzondering van enkele gebieden waardoor reconstructie of functieverlies sterke wijzigingen hebben plaatsgevonden. Zo is er een groot verschil tussen afmetingen en het aanzien van de Grote Markt voor de oorlog en de markt na de oorlog. Oude foto's geven dit verschil goed weer. Waren de noordzijde en de oostzijde van de Grote Markt op de bevrijdingsdagen van de Tweede Wereldoorlog niet grotendeels verwoest, dan was de Grote Markt zeer waarschijnlijk omgeven door veel meer monumentale panden (zie afbeelding).

De herinrichting van de Grote Markt en omgeving na de verwoesting medio april 1945 vormt een belangrijke ingreep volgens de RDMZ (1988). Het plan van de Delftse hoogleraar M.J. Granpré Molière wordt in 1949 door de gemeenteraad vastgesteld en in de daarop volgende jaren gerealiseerd door verschillende moderne architecten. Het vaststellen van het stedenbouwkundig

ontwerp heeft geleid tot het vrijwel geheel verdwijnen van de Waagstraat en de Guldenstraat als zelfstandige ruimten, de verlegging van de noordelijke en oostelijke pleinwanden door middel van nieuwbouw, het scheppen van een nieuw pleintje – het Kwinkenplein – en een nieuwe toegangsweg naar de Grote Markt – de Kreupelstraat – . Door de afbraak van de Hoofdwacht naast de Martinitoren is de toegang naar de zuidzijde van het Martinikerkhof aanmerkelijk verbreed.

2.3.2 Grote Markt historisch bouwkundig en archeologisch

De 'historische' bebouwing in een binnenstad geeft de cultuurhistorie ook weer. Welke gebouwen en overige overblijfselen maken de Grote Markt cultuurhistorisch interessant?

Hier is uitgegaan van de waardering van een specialistische instelling van de gemeente, de sector Monumenten.¹⁰ Deze waardering bestaat onder andere uit een inventarisatie van het plangebied en een benoeming van bepaalde gebouwen tot (potentieel) naoorlogs monument.

In de binnenstad van Groningen zijn verschillende naoorlogse gebouwen recentelijk aangewezen tot gemeentelijk monument. In het plangebied aan de oostwand van de Grote Markt zijn een aantal naoorlogse panden aangewezen als potentieel naoorlogs monument. Het gaat om de panden van de Friesland Bank van E. van Linge (1955-1956) en van Springs van G. Bosma uit 1953 (zie afbeelding) en de trap van J. Van der Zee (1975). De bouwwerken zijn niet aangewezen als rijks- of gemeentelijk monument, omdat de sector Monumenten niet wilde dat het planproces voor de nieuwe oostwand vast zou lopen op deze elementen. Een groot aantal vooroorlogse gebouwen in het plangebied was al wel monument. De belangrijkste hiervan zijn het Feithuis en het Zwitserse chalet daarachter.

Van een deel van het plangebied is het archeologische grondpakket nog niet bekend.

Dit zal nog onderzocht moeten worden voordat begonnen kan worden met bouwen. Dat gebeurt pas in een van de volgende fasen. Wel schijnt er een restant van de oude stadsmuur in het gebied te liggen. Er is al toegezegd dat deze een plek zou kunnen krijgen in het nieuwe gebouw van het Groninger Forum, dat op die plek zal gaan verrijzen.¹¹

¹⁰ Zie ook hoofdstuk vijf.

¹¹ Zie ook hoofdstuk zes.

3 Het planvormingsproces

In dit hoofdstuk wordt over de theorie rondom het begrip planvormingsproces gesproken. Wat is een planvormingsproces en wat kan er plaatsvinden in zo'n proces?

De eerste paragraaf gaat over planningprocessen. De tweede paragraaf gaat in op een onderdeel daarvan: het planvormingsproces. De derde paragraaf is de conclusie van dit hoofdstuk en hierin wordt de verbinding gemaakt met het project Grote Markt oostzijde.

3.1 Planningproces

Een planningproces is het geheel van activiteiten met betrekking tot de voorbereiding, bepaling, uitvoering, monitoring, bijsturing en evaluatie van ruimtelijk beleid (Voogd, 2001). De term beleid wordt toegepast op een complex van handelingen ten aanzien van een doelgroep of een probleem. Planning en beleid zijn dus sterk met elkaar gerelateerd.

In de eerste deelparagraaf worden de kenmerken van een planningproces op een rij gezet. In de tweede deelparagraaf worden verschillende vormen van planningprocessen genoemd. De derde deelparagraaf zoomt wat dieper in op twee vormen van planning: rationele en communicatieve planning.

3.1.1 Kenmerken

In ieder planningproces en beleidsproces kunnen een tweetal hoofdstadia worden onderscheiden: de planvorming en de planuitvoering. De activiteiten in het eerste stadium zijn vooral gericht op de vorming van het plan: voorbereiding, evaluatie, bepaling. Bij de bepaling worden keuzen gemaakt die van invloed zijn op de verdere werkzaamheden in het proces.

Het tweede stadium, de planuitvoering, is vooral gericht op de activiteiten die ondernomen worden nadat een beleid is vastgesteld. Bij uitvoeringsplanning worden in het algemeen de volgende activiteiten onderscheiden: voorbereiding (van de uitvoering), uitvoering van het plan/beleid, monitoring van de uitvoering, waardering van het uitgevoerde plan/beleid, bijsturen of herzien van het plan/beleid. Hierbij merkt Voogd (2001) op dat niet elk beleid uitgevoerd wordt. Veel plannen geven hoofdlijnen in het beleid aan om lagere overheden in hun beleid te kunnen sturen. Een voorbeeld hiervan is de nota Belvedere (Ministerie OCW et al, 1999).

De overgang van de planvormingsfase naar de planuitvoeringsfase bestaat in de praktijk uit een relatief lange periode van plan-(of beleids)bepaling (Voogd, 2001). Parallel hieraan kunnen evaluaties lopen, die elke gedane stap evalueren. Dit kunnen ex post of ex ante evaluaties zijn. Ex post evaluaties zijn evaluaties van vigerend beleid. Ex ante evaluaties zijn evaluaties van eventueel voor te nemen beleid, ook wel plan- of projectevaluaties genoemd (Voogd, 2001).

3.1.2 Vormen van planning¹²

De vorm van planning die het 'oudst' genoemd kan worden is blauwdrukplanning, of ook wel eindtoestandplanning. Dit is een gedetailleerde vorm van planning, die ook wel gekenmerkt wordt door "een technocratische werkwijze (...) die ons het enige toekomstperspectief voorhoudt dat door ieder van ons nagevolgd moet worden" (De Roo & Voogd, 2004). Het plan is een doel op zich.

Een nieuwere benadering van planning geeft Klaassen (1994) met procesplanning. Bij procesplanning staan de, vaak complexe, sociaal-ruimtelijke veranderingsprocessen meer centraal. Procesplanning houdt volgens Klaassen rekening met onverwachte gebeurtenissen, veranderende opvattingen en de onmogelijkheid van het beheersen van de feitelijke gang van zaken. Voogd (2001) typeert procesplanning met het opstellen van korte termijn plannen en programma's die zonodig regelmatig bijgesteld (kunnen) worden.

Planning wordt, ook aldus De Roo & Voogd (2004), steeds meer met maatschappelijke doelgroepen voor ogen bedreven. In de jaren negentig ontwikkelt de planning zich naar de zogenoemde open plan-processen, waarbij doelgroepen intensief betrokken worden. Doelgroepen kunnen betrokkenen vanuit overheden zijn, maar ook burgers. Tussen overheden vindt coördinatie en overleg plaats (Voogd, 2001). Er bestaat horizontale coördinatie (tussen afdelingen en departementen) en verticale coördinatie (tussen verschillende overheden) van werkzaamheden. In het planningsproces voor de Grote Markt is er sprake van horizontale coördinatie tussen de afdeling Ruimtelijke Plannen en de sector Monumentenzorg van de dienst Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken van de gemeente Groningen. Daarnaast is er sprake van verticale coördinatie tussen de afdeling Ruimtelijke Plannen en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

3.1.3 Rationele en communicatieve planning

In deze paragraaf worden kort twee planningsbenaderingen behandeld: rationele planning en communicatieve planning. Hiermee wordt een beeld gegeven van de benaderingswijzen die in het proces van de Grote Markt (tot nu toe) gekozen zijn.

Rationele, of ook wel veelomvattende, planning is de opvatting dat planning een rationele, systematische, veelzijdige activiteit is (Voogd, 2001). Vooral in deze opvatting vinden we een vroegtijdige uitspraak over de doelstellingen, een strenge gefaseerde aanpak en uitvoering volgens een strak schema.

¹² Buiten de in deze paragraaf genoemde vormen van planning is op andere manieren onderscheid te maken tussen verschillende vormen van planning.

Volgens de benadering van communicatieve planning is planning primair een proces van communicatie, waarbij het doel is een zo breed mogelijk draagvlak te krijgen voor besluiten. Deze opvatting werd in de jaren zeventig al ontwikkeld door de Duitse socioloog Habermas. De filosofie kreeg in de jaren negentig weer volop de aandacht.

De rationaliteit van beslissingen wordt hier niet bepaald door systematisch te werk te gaan, maar door communicatie verkregen consensus. Een planningsbeslissing is rationeel wanneer alle betrokkenen akkoord kunnen gaan (Voogd, 2001).¹³

3.2 Planvormingsproces

In de vorige paragraaf werd gesproken over het begrip beleid dat sterk gerelateerd is met planning. Wanneer beleid vastgelegd wordt in plannen, wordt ook wel gesproken van planvorming als eerste stadium van het planningproces (Voogd, 2001). Het proces dat tot deze plannen leidt wordt ook wel het planvormingsproces genoemd.

Voogd en De Roo (2004) definiëren het planvormingsproces als volgt: "Een planvormingsproces omvat alle activiteiten die in het kader van de vervaardiging en goedkeuring van een plan ondernomen worden." Klaassen (1994) definieert het planvormingsproces als de wijze waarop de ruimtelijke plannen tot stand gebracht worden. Ruimtelijke plannen zijn volgens Klaassen (1994) instrumenten bij het voeren van het ruimtelijk beleid: structuur- en bestemmingsplannen. Ik wil hier stedenbouwkundige plannen aan toe voegen.

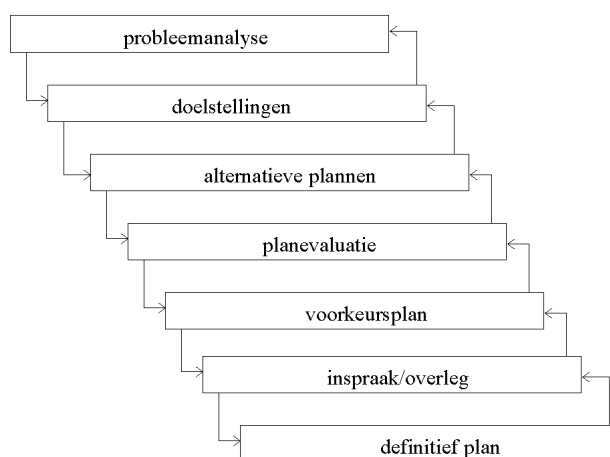
In de eerste deelparagraaf wordt het systematische lineaire planvormingsproces tegenover het cyclische planvormingsproces gezet. In de tweede deelparagraaf wordt uitgelegd hoe het planvormingsproces in de praktijk vaak verloopt.

3.2.1 Technisch lineair versus cyclisch

Er is een groot aantal schema's in omloop voor een systematisch planvormingsproces. In grote lijnen ziet dat er telkens op deze manier uit (De Roo & Voogd, 2004): probleemanalyse, doelstellingen, alternatieve plannen, planevaluatie, voorkeursplan, inspraak/overleg, en definitief plan (zie afbeelding). Dit wordt ook wel een technisch lineair planvormingsproces genoemd. Deze lineaire verlopende fasen komen in grote lijnen in elk planvormingsproces voor, waarbij niet alle fasen doorlopen hoeven te worden en niet alle fasen afgerond hoeven te zijn voordat een nieuwe fase kan aanvangen.

Een cyclisch planvormingsproces is een proces waarbij de verschillende fasen elkaar herhaaldelijk opvolgen. In het elementaire model van de planningcyclus volgen de volgende

fasen elkaar herhaaldelijk op: besluit, plan, implementatie, evaluatie (De Roo & Voogd, 2004). Zoals gemerkt, wordt er hier ook niet meer over een planvormingsproces gesproken maar over een planningproces¹⁴, omdat hier steeds vaker slechts de beleidsvoorbereidende, besluitvormende, uitvoerende, evaluerende en communicatieve activiteiten doorlopen worden. Dit worden steeds meer de kernwerkzaamheden van planning, aldus De Roo & Voogd (2004). De planningtheorie ontwikkelt zich steeds meer om het proces in plaats van om de uitkomsten ervan.

3.2.2 De praktijk

Het planvormingsproces zoals beschreven in paragraaf 3.2.1 is een vorm van planning als technisch lineair proces. De verschillende deelactiviteiten van het planvormingsproces worden hierbij stapsgewijs aan de orde gesteld. In de praktijk komt het zelden voor dat een planvormingsproces op een dergelijke lineaire manier verloopt (Voogd, 2001).

Aan deze visie liggen volgens Voogd (2001) minimaal twee veronderstellingen ten grondslag. Ten eerste: de beleidsproblemen zijn duidelijk en vallen onder één beleidssector. Ten tweede: de overheid heeft voldoende invloed om het voorgenomen beleid ook te realiseren. Volgens Voogd voldoet deze statische opvatting van planning niet meer. Dit is volgens hem het gevolg van maatschappelijke veranderingen, veranderende opvattingen en een toegenomen complexiteit van de meeste maatschappelijke problemen. Daarnaast zijn onverwachte gebeurtenissen van invloed op planningsprocessen. Daardoor ontstaat een onmogelijkheid alle zaken te beheersen (Voogd, 2001).

Voogd noemt hiertoe drie structurele onzekerheden (afgeleid van Friend & Jessop, 1969). Ten eerste noemt hij onzekerheden over de te verwachten effecten van beleidsinterventies. Ten tweede onzekerheden over de keuzes die worden gedaan op aanpalende beleidsterreinen, die invloed kunnen uitoefenen op het beleid. Ten derde noemt hij onzekerheden met betrekking tot veranderende waarden en normen.

¹³ Zie ook paragraaf 3.3.1.

¹⁴ De Roo & Voogd (2004) merken hierbij op dat als synoniem voor 'planningproces' ook steeds vaker de begrippen 'besluitvormingsproces' of 'beslissingsproces' gebruikt wordt.

3.3 Conclusie: de planvorming van de Grote Markt

In deze conclusieparagraaf wordt een beeld gegeven van het planvormingsproces van de Grote Markt oostzijde zoals dat tot nu toe verlopen is.

In de eerste deelparagraaf wordt de planningsbenadering van dit planningsproces uitgelegd. In de tweede deelparagraaf worden de vormen van planning beschreven die van toepassing zijn op dit proces. In de derde deelparagraaf wordt specifiek het gekozen open planproces uitgelegd en wat de verschillende fasen daarin waren.

3.3.1 Rationeel en communicatief

De planning van het project Grote Markt oostzijde heeft de beide bovengenoemde benaderingen in zich.¹⁵ Achteraf lijkt het proces zeer rationeel verlopen te zijn. Er zijn vooraf drie fasen benoemd en die met enige aanpassing hier en daar doorlopen.

Het communicatieve aspect speelde ook een grote rol. In de eerste plaats in het Grote Markt Forum¹⁶ werden, informele, beslissingen genomen over de toekomst van de Grote Markt. Deze beslissingen werden breed gedragen binnen de groep betrokkenen. In de tweede plaats wordt hiermee gedoeld op het referendum: de volksraadpleging, waarbij de gehele Groningse stadsbevolking mocht stemmen voor of tegen het plan zoals het er in juni 2005 lag.

3.3.2 Proces- en projectplanning

Er kan binnen dit planvormingsproces ook onderscheid gemaakt worden tussen proces- en projectplanning. Bij procesplanning gaat het om “de continue geleiding van ontwikkelingen, waarbij in beginsel meerdere geografische schaalniveaus¹⁷ gehanteerd kunnen worden” (Voogd, 2001). Daarom kan het gehele planproces van de Grote Markt gezien worden als procesplanning. Het is een proces waarin bepaald wordt wat er in de toekomst met de Grote Markt moet gebeuren. Naarmate de jaren vorderden, werd deze ideeën steeds verder gespecificeerd en uitgewerkt in deelplannen, die weer nieuwe projecten genereerden.¹⁸

Bij projectplanning gaat het om “de eenmalige realisatie van een duidelijk omschreven activiteit of serie van activiteiten in een nauwkeurig afgebakende geografische ruimte”

¹⁵ Voor een introductie zie paragraaf 3.1.3.

¹⁶ Meer over het Grote Markt Forum is te lezen in de hoofdstukken vijf en zes.

¹⁷ Hiermee wordt gedoeld op niet alleen het niveau van het project dat uitgevoerd moet worden, maar ook de betekenis dat het project bijvoorbeeld kan hebben op de gehele stad en de regio.

¹⁸ Zie ook hoofdstuk zes, paragraaf 6.1.

(Voogd, 2001). Hierbij gaat het bijvoorbeeld om het te realiseren vastgoed. Dit is het uiteindelijke doel van dit planningproces. Projectplanning richt zich op één project. Zo is de realisatie van het Groninger Forum een project. De realisatie van de nieuwe oostwand is een ander project. Het onderscheid tussen deze projecten heeft voornamelijk te maken met het opdrachtgeverschap en de overige betrokken actoren.

3.3.3 Open planproces

Een open planproces is een proces dat doelbewust gericht is op de interactie tussen beleidsmakers, eigenaars, bewoners en andere belanghebbenden om de problemen gezamenlijk te definiëren en oplossingen aan te dragen. Op 12 april 2001 deed de gemeente een procesvoorstel waarmee gekozen werd voor een nieuwe aanpak na het verloren referendum: een open planproces voor de Grote Markt.

Het open planproces voor de Grote Markt bestaat uit drie fasen (zie tabel). In de eerste fase werd begonnen de opgaven voor de Grote Markt in kaart te brengen. Dit werd gedaan tegen de achtergrond van de in het kader van de stadsdeelvisie gemaakte analyse van de binnenstad en het plan van Jo Coenen voor de Nieuwe Noordzijde. Vragen die de gemeente stelde waren: wat is de situatie nu en wat zijn de uitdagingen waar we de komende jaren voor staan? Wat zijn de kansen en bedreigingen en wat zijn de wensen van de verschillende gebruikers van de binnenstad? Ook ideeën over de toekomst van de Grote Markt konden in de discussie gebracht worden. Dit alles met het doel een algemene visie op de binnenstad te formuleren en tot ontwikkelingsmodellen te komen voor de Grote Markt. Bij het bereiken van dit doel speelde, voor de openheid van het proces, het Grote Markt Forum een grote rol.

In de tweede fase werden de concept binnenstadsvisie en de ontwikkelingsmodellen ter discussie gesteld. Hoe kan de Grote Markt bijdragen aan een vitale en aantrekkelijke binnenstad in de toekomst?; was een vraag die de gemeente Groningen zich in deze fase stelde (Gemeente Groningen, 2002). De fase eindigde met besluitvorming over de binnenstadsvisie en met het vaststellen van een (“welomschreven”) opdracht voor een stedenbouwkundig plan voor de Grote Markt en omgeving. De Rotterdamse architect Willem Jan Neutelings werd gevraagd voor de uitwerking van dit stedenbouwkundig plan.

In de derde fase moest de binnenstadsvisie uitgewerkt worden. Voor de Grote Markt betekende dit de ontwikkeling van een nieuw stedenbouwkundig plan en een bijbehorend programma van eisen (PvE). Ook moest nagedacht worden over wat de gemeente zou gaan doen na het referendum op 29 juni 2005. Wat te doen met de architectonische uitwerking? Aan wie laten we die besluitvorming over: aan de burger of aan onszelf? Of gaan we dat samen doen?

In alledrie de fasen moest ruimte geboden worden voor meedenken en meepraten door de burger, aldus B&W in het procesvoorstel (12 april 2001). Dit zou niet alleen moeten leiden tot betere plannen, maar ook tot een breder draagvlak.

Fase	Inhoud	Sleuteldocument
1a	Korte, grondige verkenning om opgaven voor de Grote Markt in kaart te brengen (tegen achtergrond van analyse in stadsdeelvisie en plan Coenen)	
1b	Samenvatten in ontwikkelingsmodellen (intern bij Ruimtelijke Plannen met behulp van workshops met betrokken architecten en stedenbouwers)	Ontwikkelingsmodellen Forum
2a	Discussie over concept binnenstadvisie en aan de hand van ontwikkelingsmodellen, waarbij de inzet is het vinden van samenhangende oplossingen voor verschillende problemen en de bijdrage van de Grote Markt daarin	
2b	Besluitvorming over binnenstadvisie en vaststellen opdracht voor stedenbouwkundig plan voor de Grote Markt en omgeving	Opdracht stedenbouwkundige studie Neutelings
3	Uitwerking binnenstadvisie: concrete uitgangspunten en randvoorwaarden voor ontwikkeling van een nieuw stedenbouwkundig plan	Nieuw stedenbouwkundig plan

4 Het beleidskader

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de verschillende bestuurlijke niveaus en hun omgang met cultuurhistorie. Wat staat er in het beleid omtrent cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening?

De eerste paragraaf gaat in op het rijksbeleid over cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening. De tweede paragraaf gaat in op het gemeentelijk beleid op het gebied van cultuurhistorie. De derde paragraaf geeft kort een beeld van het wettelijke kader van cultuurhistorie.

4.1 *Beleid op rijksniveau*

Op rijksniveau is er eigenlijk één nota die alles zegt over cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening en dat is de nota Belvedere. In de Vijfde Nota (2002) en de Nota Ruimte (2004), de nota's over de ruimtelijke ordening die hierop volgden, werd dit beleid overgenomen. De nota Belvedere wordt in de eerste en enige deelparagraaf besproken.

4.1.1 Behoud door ontwikkeling

Samen met de Nota Ruimte (2004) stelt de nota Belvedere (Ministerie OCW et al, 1999) het beleidskader vast dat cultuurhistorische waarden een zwaarder gewicht moeten krijgen in de ruimtelijke planvorming. Het is bijzonder te noemen dat er op rijksniveau een nota ontwikkeld is die specifiek betrekking heeft op de integratie van cultuurhistorie in het ruimtelijke orderingsproces.

In de nota Belvedere wordt gestreefd naar een vroegtijdig en volwaardig betrekken van de cultuurhistorie bij de ruimtelijke planvorming. Hierbij gaat het niet alleen om het behoud van cultuurhistorische waarden, maar om het ontwikkelingsgericht omgaan met deze waarden.¹⁹

Doel in het algemeen ruimtelijke beleid van de nota Belvedere is: “het erkennen en herkenbaar houden van cultuurhistorische identiteit in (...) het stedelijke (...) gebied, als kwaliteit en uitgangspunt voor verdere ontwikkelingen. De opgave bestaat eruit de ontwikkeling, de constante verandering van functie en bestemming van de ruimtelijke inrichting als vertrekpunt te nemen voor het duurzaam behouden en versterken van de positie van het cultureel erfgoed. Dat betekent dat het gebruik van de kwaliteiten van het erfgoed ten dienste van ruimtelijke ontwikkelingen centraal staan” (Ministerie OCW et al, 1999).

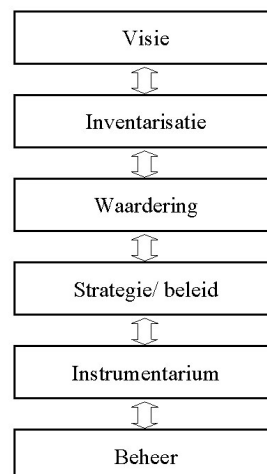
4.2 *Beleid op gemeentelijk niveau*

Het is aan de provincies en gemeenten de taak om gestalte te geven aan de gedachte van de nota Belvedere: behoud door ontwikkeling. Het expertisecentrum Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) deed onderzoek naar de rol van gemeenten op het raakvlak van cultuurhistorie en ruimtelijke ordening (Janssen, 2001). Als tips geeft Janssen dat cultuurhistorisch onderzoek vroeg in het proces opgenomen moet worden. Als de plannen voor een be-

¹⁹ In de wetenschappelijke theorie komt het begrip erfgoedplanning dichtbij wat het rijk met de nota Belvedere wil nastreven. Ashworth (1994) omschrijft erfgoedplanning als het bewust gebruik maken van fysieke en imaginaire structuren uit ons verleden in het heden om onze toekomst mee te helpen vormen.

paald gebied al klaar liggen, kunnen de cultuurhistorische kwaliteiten die uit bijvoorbeeld de archeologische opgravingen komen, niet meer verwerkt worden in het plan. Het cultuurhistorisch belang moet dus in het begin van de planvormingprocedure moeten worden ingebracht, aldus Janssen (2001). Janssen stelde hiertoe een ‘checklist’ op (zie afbeelding).

De eerste deelparagraaf gaat in op de strategische monumentenzorg die uitgedragen werd met de gemeentelijke nota Van Ethiek naar Strategie. De tweede deelparagraaf wordt ingegaan op de integrale cultuurhistorische benadering die naar voren kwam in de nota Toen voor Straks. De derde deelparagraaf gaat kort in op het algemene Groningse binnenstadsbeleid, waarin de Grote Markt een belangrijk aandachtsgebied vormt.

4.2.1 Strategische monumentenzorg

Op gemeentelijk niveau kwam in 1995 de derde nota monumenten uit: Van Ethiek naar Strategie (Gemeente Groningen, 1995). De insteek van deze nota gaat door op de – in de conclusie genoemde – visie van Auke van der Woud (1990) over strategische monumentenzorg en het op Strategisch Plan van de Minister van WVC (1994). Er is behoefte aan een meer geïntegreerde monumentenzorg met ook meer aandacht op stedenbouwkundig gebied, aldus de Gemeente Groningen (1995). Op het vlak van de ruimtelijke ordening moeten meer relaties gelegd worden tussen monumentenzorg en de integrale zorg voor de kwaliteit van de gebouwde omgeving. Bij het vaststellen van de stedenbouwkundige randvoorwaarden moet de historische analyse een van de aspecten zijn waaraan getoetst wordt bij besluitvorming, aldus de gemeente Groningen. Gesproken wordt van inbedding en verankering van onderzoek en documentatie.

Aanpassing, vernieuwing en uitbreiding behoren tot de meest wezenlijke kenmerken van het fenomeen stad, aldus de Gemeente Groningen (1995). Hier geldt: behoud gaat voor ontwikkeling. Hierbij moet de functionaliteit van een gebied, plek of gebouw wel leidend zijn. De gemeente zoekt naar een synthese tussen enerzijds het behouden van de diversiteit aan functies in de binnenstad en anderzijds dat dit niet ten koste mag gaan van de ruimtelijke karakteristiek van de binnenstad. Dit moet vorm krijgen door het betrekken van de sector monumenten in een vroeg stadium van het planproces, aldus de gemeente.

4.2.2 Integrale cultuurhistorische benadering

Een plan van aanpak voor het beheer van het cultureel erfgoed volgde in de nota Toen voor Straks (Gemeente Groningen, 2000). Deze nota is uitwerking van de nota Van Ethiek naar Strategie (Gemeente Groningen, 1995) en een reactie op de nota Belvedere (Ministerie OCW et al, 1999). De gemeente stelt daarin: “de voorwaarden voor het verantwoordt maken van keuzes – tussen behoud en integratie of vernietiging van cultuurhistorisch erfgoed – zijn het geven van inzicht in de cultuurhistorische waarden en vervolgens het structureel integreren van het cultuurhistorisch onderzoek in het gemeentelijke ruimtelijke ordeningsproces. (...) Op de momenten waarop besluiten in het ruimtelijke ordeningsproces noodzakelijk zijn, moeten ook de cultuurhistorische argumenten weegbaar zijn.”

In een levende stad die altijd in beweging is, moeten voortdurend keuzes gemaakt worden tussen behoud en integratie of vernietiging van cultuurhistorisch erfgoed. Om verantwoord keuzes te kunnen maken moet men inzicht krijgen in de cultuurhistorische waarden en cultuurhistorisch onderzoek structureel integreren in het gemeentelijke ruimtelijke ordeningsproces. Aldus de gemeente Groningen is het de taak van het gemeentebestuur die verantwoorde keuze te maken. In de nota komen een aantal voorstellen²⁰ aan de orde die betrekking hebben op de integratie van cultuurhistorisch onderzoek in de ruimtelijke ordening: integrale cultuurhistorische benadering. Hiermee wordt bedoeld op samenwerking tussen de te onderscheiden disciplines architectuurhistorie, archeologie en bouwhistorie.

4.2.3 Problematiek van de binnenstad

In de binnenstadvisie (Gemeente Groningen, 2002) wordt de visie van de gemeente gegeven op de mogelijke en wenselijke ontwikkeling van de binnenstad van Groningen in de komende decennia. De gemeente constateerde dat de positie van de binnenstad onder druk staat. De binnenstad wordt steeds lastiger bereikbaar, heeft te maken drukte, overlast en onveiligheid. Er is een beperkte ruimte beschikbaar voor nieuwe ontwikkelingen. Ook ontstaan nieuwe winkelformules en mede daardoor nieuwe winkelgebieden die deels de traditionele functies van de binnenstad overnemen. Er ontstaan subcentra met eigen kwaliteiten, een eigen formule en eigen doelgroep. Een netwerk van centra ontwikkelt zich. Dit netwerk van centra vormt tezamen de complete stad, aldus de gemeente Groningen. Op regionaal niveau ontwikkelt zich de netwerkstad Groningen-Assen. De binnenstad speelt in dit netwerk een aparte rol. De binnenstad is namelijk een plek waar veel functies in samenhang aanwezig zijn: winkelen, werken, wonen, uitgaan en cultuur.

²⁰ Voor lijst voorstellen zie bijlage een.

De gemeente neemt in de binnenstadsvisie heel duidelijk het standpunt in dat deze aparte rol de 'sleutel' moet zijn voor de toekomstige ontwikkeling. De binnenstad, en de Grote Markt specifiek, vormt het hart van de stad Groningen en de Ommelanden: van het netwerk. Daarbij stelt de gemeente dat de stad Groningen nationaal op de kaart staat door onder andere de herkenbare historische binnenstadsstructuur en de uitstraling van het Groninger Museum. De gemeente wil de samenhang tussen stedenbouw, cultuur, toerisme, recreatie, verkeer en vervoer versterken om het leven in en de beleving van de openbare ruimte beter te organiseren.

In de binnenstadsvisie werden een aantal zogenaamde strategische projecten aangewezen die het standpunt verder zouden kunnen concretiseren. Een daarvan is het project Grote Markt.²¹ De gemeente wil dat de Grote Markt het centrale plein van de binnenstad is/wordt waar de belangrijkste stedelijke functies samenkomen en elkaar versterken: cultuur, winkels, dienstverlening, horeca en recreatie (Gemeente Groningen, 2002).

4.3 Wettelijk kader

In deze paragraaf wordt kort ingegaan op het wettelijke kader dat omtrent cultuurhistorie is vastgelegd, hoofdzakelijk gevormd door de monumentenzorg. Er zijn monumenten op de verschillende bestuurlijke niveaus (deelparagraaf een) en daarnaast spreken we van beschermde stads- en dorpsgezichten (deelparagraaf twee). Welke status heeft deze titel? In de derde deelparagraaf wordt ingegaan op cultuurhistorie in het bestemmingsplan.

4.3.1 Status (potentieel naoorlogs) monument

Op grond van de Monumentenwet 1988 kan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW) panden aanwijzen tot beschermd rijksmonument. De definitie van een 'monument' zoals die in de Monumentenwet 1988 wordt gehanteerd luidt als volgt:

- a) alle vóór ten minste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde;
- b) terreinen welke van algemeen belang zijn wegens daar aanwezige zaken als bedoeld onder a).

Sinds de decentralisatie van de Monumentenwet (1988) heeft de provincie een verwaarloosbare rol gekregen. Grote steden regelen hun eigen monumentenbeleid. In deze steden bevindt zich over het algemeen ook het grootste aandeel van het erfgoed. De provincie

²¹ Inmiddels (februari 2001) was het project met Jo Coenen aan de noordzijde van de Grote Markt 'mislukt'.

maakt hoogstens het monumentenbeleid voor de kleine dorpen in de provincie (interview Kloosterman, 22 juni 2005). Provinciale monumenten vallen niet onder de beschermende werking van een wet of verordening. Wel kan de provincie restauratiesubsidies aan eigenaren van provinciale monumenten verstrekken.

Op grond van de gemeentelijke Monumentenverordening kan de gemeenteraad panden aanwijzen als beschermd gemeentelijk monument. Het is ook belangrijk om te weten dat een beschermd rijksmonument niet kan worden aangewezen als beschermd gemeentelijk monument.

Het probleem bij de (potentieel naoorlogse) monumenten in de binnenstad van Groningen, en specifiek aan de Grote Markt, is dat ze nieuwe ontwikkelingen in de weg kunnen zitten. En dat wil de sector Monumenten van de gemeente niet en dat willen de ontwikkelende partijen niet.

4.3.2 Status beschermd stadsgezicht

Op grond van artikel 35 van de Monumentenwet kan de Minister van OCW samen met de Minister van VROM stads- en dorpsgezichten aanwijzen tot beschermde stads- en dorpsgezichten. Dit aanwijzingstype is ontstaan uit het idee om de omgeving van een monument ook te beschermen ter ondersteuning van de kwaliteit van het monument (Andela & Boasson, 1980).²² De aanwijzing gebeurt door een voorstel tot aanwijzing door de betreffende gemeente en de RDMZ.

De juridische bescherming van een beschermd stadsgezicht wordt vastgelegd in het bestemmingsplan. In Groningen stamt het jongste bestemmingsplan voor de binnenstad uit 1995 (Gemeente Groningen, 1997). Hierin staat de Groningse binnenstad aangegeven als beschermd stadsgezicht. De aanwijzing tot beschermd stadsgezicht vormt “een intentieverklaring om de bestaande ruimtelijke kwaliteit, (...), te benutten en deze als uitgangspunt te nemen voor het ontwikkelen van nieuwe kwaliteit” (Gemeente Groningen, 1995).

²² Middels een systeem van vrijstellingen kunnen eventuele veranderingen worden toegestaan. In ingewikkelde situaties, zoals in binnensteden, leidt een dergelijk systeem nogal eens tot problemen. In nieuwe plannen in de jaren tachtig werd daarom gezocht naar een flexibeler regeling van de bestemmingen, waarbij gebouwen van functie mogen veranderen. De flexibelere regeling maakt een goed inzicht in de te handhaven karakteristiek noodzakelijk. Als die karakteristiek beschreven is dan kan dat ook in bebouwingsvoorschriften leiden tot meer algemene regelingen dan aan de hand van geveltekeningen voorheen mogelijk was.

4.3.3 Cultuurhistorie in het bestemmingsplan

Het beleidskader op gemeentelijk niveau wordt gevormd door het bestemmingsplan. Een bestemmingsplan beschrijft wat er met de ruimte in een bepaalde gemeente mag gebeuren. Er staat in aangegeven waar winkels, horeca en bedrijven mogen komen. Ook monumentale panden en het beschermde stadsgezicht staan er in aangegeven.

In een bestemmingsplan staan in zijn algemeenheid de volgende dingen vast: de functie van de bebouwing, de situering van de bebouwing (in relatie tot de openbare ruimte) en de goothoogte, en/of dakhelling, en/of hoogte van de bebouwing. In het bestemmingsplan is een beschrijving opgenomen van de aanwezige waarden en kenmerken van een gebied. Deze is vaak ingedeeld in ordes (zones) van afnemend beschermingsbelang. Ook worden vaak nog bepalingen opgenomen ten aanzien van de gevelindeling, gevelbreedten, dakvormen, materiaalgebruik en kleurstelling (NIROV, 2001).

Het bestemmingsplan geldt zowel voor burgers, bedrijven als voor de gemeente zelf. In principe moet een bestemmingsplan elke tien jaar opnieuw worden geactualiseerd. Past een bouwplan niet in het bestemmingsplan, dan kan de gemeente onder bepaalde voorwaarden vrijstelling verlenen. Ook moet natuurlijk op gemeentelijk niveau de monumentenverordening niet vergeten worden.

In het bestemmingsplan Binnenstad 1995 (Gemeente Groningen, 1997) wordt het voornemen uit het Plan van Aanpak voor de Binnenstad (Gemeente Groningen, 1989) om de oostelijke rooilijn te verleggen nogmaals uitgesproken. Dit bestemmingsplan legt dus deze naar voren gelegde wand (dus niet de huidige rooilijn) vast als beeldbepaler van de eerste orde. De Grote Markt oostzijde (en noordzijde) worden hier aangemerkt als reconstructiegebieden.

4.4 Conclusie: stellen van kaders

In deze conclusie wordt ingegaan op de manier waarop de het bovengenoemde rijks- en gemeentelijke beleid naar voren komt in de plannen voor de Grote Markt oostzijde. Dit wordt gedaan in de eerste deel paragraaf. In de tweede deelparagraaf wordt ingegaan op de Grote Markt oostzijde in het bestemmingsplan Binnenstad (Gemeente Groningen, 1997).

4.4.1 Rijksbeleid = gemeentelijk beleid

Het rijksbeleid wordt duidelijk overgenomen in de bovengenoemde gemeentelijke nota's. De eerste nota, Van Ethiek naar Strategie is een strategische nota. In deze strategische nota werd het gemeentelijke beleid voor de komende periode (na 1995) uitgestippeld. De tweede nota Van Toen naar Straks is meer een uitvoeringsnota, waarin omschreven wordt wat er wel en wat er nog niet terecht is gekomen van het eerder gestelde strategische beleid en hoe verder vorm gegeven kan worden aan de uitvoering van het beleid.

Wat duidelijk overeenkomt tussen de rijksnota en de gemeentelijke nota's is de visie op de toepassing van cultuurhistorie in ruimtelijke ordeningsprocessen. Cultuurhistorie moet gebruikt worden als inspiratiebron, als kwaliteit of als uitgangspunt bij toekomstige, nieuwe ontwikkelingen. Cultuurhistorie moet vroegtijdig en volwaardig betrokken worden in het planvormingsproces. Hiertoe is inbedding en verankering van historische analyse in het besluitvormingsproces noodzakelijk. Maar een opmerking die hierbij gemaakt moet worden is: de functionaliteit moet leidend zijn.

4.4.2 Bestemmingsplan Binnenstad

In 1995 werd een nieuw bestemmingsplan voor de binnenstad van Groningen opgesteld, waarin ook het beschermde stadsgezicht opgenomen werd. Wat de gevolgen hiervan zijn voor het plangebied Grote Markt oostzijde, wordt hier kort uitgelegd.

Ten eerste staat de bouwhoogte in het bestemmingsplan vast. In het bestemmingsplan wordt ruimte gegeven voor ontwikkeling tussen een minimum en een maximum hoogte. Voor het centrale binnenstadsgebied, zo ook de ruimte aan de Grote Markt, geldt dat de bebouwing hoger dan gemiddeld mag plaatsvinden. Het gaat om een hoogte van vijf bouwlagen, met uitsluitend een marge voor uitzonderlijke situaties. Ook geldt voor de begane grondlaag een minimumhoogte van vier meter of dient de functie zich tenminste over twee bouwlagen te presenteren aan de openbare ruimte (Gemeente Groningen, 1997). Een tweede uitzondering is de regeling voor hoogteaccenten in het stadssilhouet. Die torens markeren een be-

paalde plek in de stad en zorgen voor oriëntatie en plaatsbepaling. Een toren is een symbool. Een toren mag volgens dit bestemmingsplan niet hoger zijn dan dertig meter en moet 'rank en slank'²³ zijn. Een uitzondering hierop vormen gebouwen die door hun verschijningsvorm als merktekens fungeren, zoals de Herepleinflat.

Ten tweede staat de korrelgrootte vast. Op zijn minst dient een verticale geleding in de gevel aangebracht te worden. Het begrip korrelgrootte is afgeleid van de voorgevelbreedte: de gemiddelde vanuit een bestaande situatie afgeleide pandbreedte in een straatwand of een gedeelte daarvan (Gemeente Groningen, 1997). De karakteristiek van een straatwand wordt voor een groot deel bepaald door ritmiek van de voorgevels. Dat is voor een historische binnenstad essentieel.

Ten derde wordt in het bestemmingsplan de mogelijkheid geboden tot het opschuiven van de rooilijn van de oostwand naar de situatie van voor 1945. Inzet is om te komen tot een nieuwe ontwikkeling van de hele pleinwand en het binnengebied (Gemeente Groningen, 1997).

Tenslotte is nagedacht over de functionele aspecten van een binnenstad. De nadruk ligt op het behouden van de samenhangende veelkleurigheid en kleinschaligheid van het stadscentrum. Dit komt neer op: versterking van detailhandel en woonfunctie, aandacht voor de openbare ruimte, verkeer en openbaar vervoer.

²³ Een grote hoogte ten opzichte van de lengte of breedte van het grondoppervlak in een verhouding van 1:6 (Gemeente Groningen, 1997).

5 De actoren

In dit hoofdstuk wordt een blik geworpen op de verschillende actoren in het planvormingsproces van de Grote Markt die zich bezig hebben gehouden/bezig houden met de cultuurhistorie van die plek. De verschillende actoren hebben ook duidelijk een verschillende rol en denken op een andere manier na over cultuurhistorie en hechten een verschillend belang aan cultuurhistorie.

In een planvormingsproces geven verschillende actoren hun inbreng op een bepaald moment. Zo schreef de nota Belvedere (Ministerie OC&W et al, 1999) voor dat cultuurhistorie in een vroeg stadium betrokken moet worden in het planvormingsproces. Hoe dit in de praktijk kan verlopen wordt beschreven in dit hoofdstuk en het volgende hoofdstuk.

De belangrijkste actoren in het planvormingsproces van de Grote Markt die bezig zijn (geweest) met cultuurhistorie zijn:

- De 'cultuurhistorische' partijen in het Grote Markt Forum (Bond Heemschut Groningen en Vrienden van de Stad Groningen);
- De afdeling Ruimtelijke Plannen van de Gemeente Groningen, betrokkenen bij het stedenbouwkundig plan;
- De sector Monumenten van de Gemeente Groningen;
- De Rijksdienst voor de Monumentenzorg regio Noord-Nederland (RDMZ).

In de eerste paragraaf worden de actoren in het Grote Markt Forum besproken. In de tweede paragraaf zijn dat de gemeentelijke actoren en in de derde paragraaf de RDMZ.

5.1 Grote Markt Forum

Zoals in het vorige hoofdstuk te lezen was, had in de eerste fase van het planvormingsproces het Grote Markt Forum een grote rol. In het Grote Markt Forum zaten grof gezegd drie verschillende partijen: de politiek, de stadje en een groep deskundigen en ambtenaren. In het geheel was het een groep van ongeveer veertig betrokkenen die allemaal op hun eigen manier iets te vertellen hadden over de toekomst van de Grote Markt.²⁴

Er zitten verschillende groepen personen in het Forum die een mening hebben over cultuurhistorie. De belangrijkste zijn: de vertegenwoordigers van Bond Heemschut Groningen (deelparagraaf een) en Vrienden van de Stad Groningen (deelparagraaf twee). Daarnaast had prof. dr. G.J. Ashworth als deskundige op het gebied van erfgoedplanning (Rijksuniversiteit Groningen) zitting in het Grote Markt Forum. Zijn invloed is echter moeilijk vast te stellen vanwege zijn lage opkomst.

De eerste fase van de bijeenkomsten van het Grote Markt Forum waren vooral gericht op het bedenken van een programma voor de Grote Markt in zijn geheel. Waar zouden de grote ruimtevrage functies het beste passen? Hierbij werden de noord- en de oostwand betrokken. De ruimtevrage functies waren een warehouse gecombineerd met kleinschaliger speciaalzaken, een cultuurcentrum en een parkeergarage (Gemeente Groningen, 2002A).

5.1.1 De Bond Heemschut Groningen

De Vereniging Bond Heemschut is een landelijke organisatie die zich richt op het behoud van cultuurmonumenten. Bond Heemschut bestaat sinds 1911. Heemschut komt in actie bij verwaarlozing of dreigende sloop van monumenten of als een historisch stadsgezicht 'aangetast' dreigt te worden door nieuwbouw. Elke provincie en de stad Amsterdam heeft zijn eigen Heemschut-commissie. Deze beschermen de monumenten in hun regio. Zo heeft de provincie Groningen ook een eigen Heemschut-commissie (www.heemschut.nl).

Heemschut Groningen ziet het als zijn taak om 'stad en land' met dit unieke Groningse landschap met zijn dorpen en stadjes, zijn wierden en oude boerderijen te beschermen. Heemschut wil graag dat waardevolle overblijfselen uit het verleden een functie hebben en gebruikt worden, want alleen dan is het behoud van een historisch monument betaalbaar.

Ook het behoud van het karakter van de Groninger binnenstad, zoals beschreven in paragraaf 2.3.1, staat hoog op de agenda van Heemschut Groningen. Heemschut Groningen heeft daarom in de periode 2001-2005 herhaaldelijk aangedrongen op herziening van bouwplannen voor de Grote Markt. Heemschut let daarbij op de kwaliteit en de schaal van de

nieuwe bebouwing in de binnenstad. Moderne architectuur en historische bebouwing kunnen volgens Heemschut goed samengaan. Als een voorbeeld daarvan zien zij het gebouw van de Openbare Bibliotheek in de Oude Boteringestraat (www.heemschut.nl/groningen).

5.1.2 De Vrienden van de Stad Groningen

De Stichting Vrienden van de Stad Groningen is opgericht in november 1984. De Stichting komt op voor de belangen van Groningen als centrum van Noord-Nederland en belangrijke historische stad. De Stichting helpt bij het uitdragen van een positief beeld van de stad Groningen. Ze bevordert de belangstelling voor de geschiedenis van de stad Groningen en de meningsvorming over hedendaagse ontwikkelingen in de stad vanuit de historische ondergrond. Daarbij reageert de Stichting op actuele ontwikkelingen in de stad door middel van publicaties (uitgeven van het Vriendenbulletin) en het organiseren van voorlichtingsbijeenkomsten, debatten, excursies, rondleidingen, bezichtiging van gebouwen en tentoonstellingen (www.vriendenstadgroningen.nl).

De groep mensen die de Stichting ondersteunt, is zeer divers van pluimage. Zij hebben uiteenlopende gedachten over de stad en haar toekomst en over de rol die cultuurhistorie moet spelen. De een vindt dat de huidige architectuur aan de oostwand moet blijven staan en dat er een wand voor moet komen in klassieke Italiaanse stijl (interview Giezen, 2 juni 2005). De ander vindt dit te ver gaan, maar vindt wel dat wat er komt in de historische lijn moet passen en iets met de 'geest van de plek' moet doen (interview Spijk, 30 mei 2005).

5.2 Gemeente Groningen

Binnen de gemeentelijke organisatie zijn er twee afdelingen te benoemen die zich in mindere en meerdere mate bezig houden met cultuurhistorie: de afdeling Ruimtelijke Plannen (en de stadsbouwmeester) en de sector Monumenten. Over de eerste wordt in de eerste deelparagraaf geschreven over de tweede in de tweede deelparagraaf.

5.2.1 Afdeling Ruimtelijke Plannen

Op de afdeling Ruimtelijke Plannen werken vakdeskundigen afkomstig uit de verschillende disciplines stedenbouw, verkeer en landschap. Door per (ontwerp)project uit alledrie de disciplines een vertegenwoordiger aan te stellen, kan gekomen worden tot allesomvattende plannen, die met alle aspecten rekening houden: openbare ruimte, openbaar vervoer, ont-

²⁴ Meer over het Grote Markt Forum in hoofdstuk zes.

sluiting, aansluiting op de bestaande stad, etc. Daarnaast houdt de afdeling wekelijks een overleg om problemen bij het uitvoeren van opdrachten met elkaar te bespreken.

Tijdens Grote Markt Forum-bijeenkomsten werden presentaties gegeven die voorbereid werden door een stedenbouwkundige van de afdeling Ruimtelijke Plannen. De presentaties die telkens een ander thema droegen moesten tot discussies leiden waaraan iedereen kon deelnemen. Stedenbouw moest dus op een elementair niveau behandeld worden, zodat alle ingezetenen van het Forum het konden begrijpen. Ook kwam tijdens Forum-bijeenkomsten de geschiedenis van de Grote Markt en de vorm ervan aan bod.

Een belangrijk document waarin de ambtenaren hun visie op cultuurhistorie konden neerleggen vormt het stedenbouwkundig plan²⁵. Een vast onderdeel van een stedenbouwkundig plan gaat over de geschiedenis van de plek en de identiteit die de gemeente deze plek geeft, nu en in de toekomst. Veel aspecten uit het bestemmingsplan komen in het stedenbouwkundig plan terug: bouwhoogte, korrelgrootte en rooilijn.

5.2.2 Sector Monumenten

De sector Monumenten is een onderdeel van de gemeentelijke organisatie die zich bezig houdt met alles wat te maken heeft met historische relictten binnen een gebied: met de recycling van gebouwen binnen de stedenbouwkundige structuur van de (binnen)stad. Het recyclingproces wordt gestuurd rekening houdend met schaal en tempo van de ingrepen in de bestaande stad (interview Van Haften, 26 mei 2005).

De sector Monumenten maakt op 'aanvraag' cultuurhistorische waardenkaarten waarop aangegeven staat wat de moeite waard is aan te wijzen tot monument (*preservation*), te bewaren (*conservation*) en wat eventueel mag verdwijnen. In de historische waardenkaarten worden belangrijke elementen aangegeven op het gebied van historische stedenbouw, architectuur en archeologie. Ook monumentale bomen worden aangegeven.

5.3 Rijksdienst voor de Monumentenzorg

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg is het landelijke punt voor kennis en onderzoek op het gebied van monumentenzorg. De dienst richt zich niet alleen op gebouwen, maar ook op de bescherming van de historische omgeving, zoals stads- en dorpsstructuren en het cultuurhistorisch waardevolle landschap. Naast de uitvoering van deze belangrijke taak is de RDMZ belast met het toekennen van subsidies voor restauratie en onderhoud van monumenten, het doen van wetenschappelijk onderzoek op het gebied van monumentenzorg, het ge-

ven van advies op technisch, stedenbouwkundig, cultuurhistorisch en juridisch gebied, het ondersteunen en adviseren van gemeenten, provincies en particuliere organisaties op het terrein van monumentenzorg en het geven van voorlichting (www.rdmz.nl).

Op projectniveau geeft RDMZ voornamelijk advies op technisch, stedenbouwkundig, cultuurhistorisch en juridisch gebied.²⁶ De aanwijzing van de Groninger binnenstad tot beschermd stadsgezicht werd ook gedaan door RDMZ, alhoewel de gemeente het gebied al sinds 1976 behandelde als beschermd (Gemeente Groningen, 1997).

²⁵ Meer over het stedenbouwkundig plan in hoofdstuk zes.

²⁶ Hierover meer in hoofdstuk zes.

5.4 Conclusie: uiteenlopende visies

Uit het bovenstaande mag blijken dat er een diversiteit aan actoren hebben deelgenomen in het eerste deel van het planvormingsproces. Al die actoren hebben iets met cultuurhistorie. Zij kijken allemaal anders tegen de cultuurhistorie van de Grote Markt aan.

In de eerste deelparagraaf wordt ingegaan op de verschillen tussen de 'cultuurhistorische' actoren die deelnamen aan de Forum-discussie. In de tweede deelparagraaf wordt ingegaan op de verschillen tussen de actoren op gemeentelijk of beleidsniveau.

5.4.1 Forum-discussie

Zoals eerder gezegd waren in het Grote Markt Forum de Stichting Vrienden van de Stad Groningen en de Bond Heemschut Groningen vertegenwoordigd. Over het algemeen kan gezegd worden dat de visie van de beide actoren dezelfde kant op ging: 'oud' is belangrijk. Toch hadden de actoren binnen het Grote Markt Forum een tegengestelde rol. De rol van de stedenbouwkundige van Ruimtelijke Plannen bleef beperkt tot het voorbereiden van de presentaties. Dick Vrieling leidde als voorzitter de discussies.

De visie van de Stichting Vrienden van de Stad was gericht op 'nieuwbouw in historische lijn'. De Stichting dacht mee met de gemeente Groningen over de toekomst van de Grote Markt in het geheel. Hier ging het tenslotte om in het Grote Markt Forum. Een duidelijk verschil tussen de beide actoren ligt in het feit dat de Stichting een bredere visie heeft die gericht is op Groningen als centrum van het Noorden. Het leren over de geschiedenis van de stad en nieuwe ontwikkelingen daarbinnen vanuit historische achtergrond staat centraal. De Stichting organiseert hiertoe activiteiten.

De visie van de Bond Heemschut is veel meer gericht op de bescherming van monumenten: gebouwen en landschap. In Forum-discussies viel de Bond Heemschut dan ook vaak 'terug' op argumenten voor het behoud van individuele gebouwen. Wel was het belangrijk dat de Bond Heemschut aandacht besteedde aan de schaal en kwaliteit van de mogelijke ingrepen. Daarbij benadrukt de Bond Heemschut dat functionaliteit erg belangrijk is. Het is essentieel dat een monument een (rendabele) functie heeft.

5.4.2 Gemeentelijk of beleidsniveau

In deze paragraaf worden de verschillen in opvatting over cultuurhistorie gegeven tussen de verschillende actoren op beleidsniveau: de RDMZ, de sector Monumenten en de afdeling

Ruimtelijke Plannen. Er is een tweedeling aan te geven waarbij de RDMZ samen met de gemeentelijke sector Monumenten anders denken dan de afdeling Ruimtelijke Plannen.

De Rijksdienst en de sector Monumenten kijken op veel punten hetzelfde tegen de Groningse binnenstad aan. Beide actoren hebben ongeveer hetzelfde idee over de binnenstad en de cultuurhistorie. De kenmerkende karakteristieken van de binnenstad zijn al eerder genoemd.²⁷ Deze cultuurhistorie kan in een ruimtelijke ordeningsproces gebruikt worden als een van de gewichten in de weegschaal. Het ene gewicht weegt zwaarder dan het andere gewicht. RDMZ vindt het vooral belangrijk dat de historische stedenbouwkundige structuur gehandhaafd blijft en zonodig weer terug gebracht wordt. De sector Monumenten kijkt op een ander schaalniveau naar de legitimiteit van het recyclingsproces van gebouwen in die vastgelegde stedenbouwkundige structuur.

De afdeling Ruimtelijke Plannen (en de stadsbouwmeester) kijkt wat anders tegen cultuurhistorie aan. In de eerste plaats moet gezegd worden dat de rol van deze actoren ook enigszins anders is dan die van RDMZ en Monumenten. De rol van Ruimtelijke Plannen is meer gericht op coördinatie en “overzicht” in het hele proces. Het opstellen van het stedenbouwkundig plan speelt hierin een belangrijke rol.²⁸

De stedenbouwkundigen gaan echter ook een stap verder.²⁹ Met de bekende historische ontwikkeling willen zij de mogelijkheid open laten voor nieuwe traditie doorbrekende ingrepen aan de oostwand. Met traditie wordt hier bedoeld op de historische ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan en waardoor de binnenstad zich laat kenmerken (de pleinenreeks en de oost-west as). Ruimschotel vroeg zich bijvoorbeeld af waarom er niet een cultureel centrum loodrecht tegenover het stadhuis gebouwd kan worden (gesprekken Ruimschotel, juni/juli 2005). Neutelings ziet op het binnengebied van de oostwand een nieuw einde van de stedelijke as Brugstraat, A-kerkhof, Vismarkt, Grote Markt voor zich.

²⁷ Zie paragraaf 2.3.1 en 2.3.2.

²⁸ Daarnaast zitten Niek Verdonk en Tjerk Ruimschotel in de projectgroep.

²⁹ Ook Willem Jan Neutelings (zie hoofdstuk zes) kijkt op deze manier verder.

6 Cultuurhistorie in het planvormingsproces

Om een weloverwogen antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag van dit onderzoek moest een analyse gemaakt worden van de verschillende fasen van het planvormingsproces van de Grote Markt (oostzijde). Dat is gedaan in hoofdstuk drie. Deze verschillende fasen van het proces zijn aan te geven met documenten die de gemeente zelf of een externe adviseur heeft opgesteld en waar goedkeuring voor gegeven is door de gemeenteraad.³⁰ Vragen die direct afgeleid kunnen worden van de hoofdvraag zijn: wat zijn in deze fasen/documenten de belangrijke agendapunten aangaande de cultuurhistorie van de Grote Markt? En hoe veranderden die agendapunten in de loop der tijd? Dat is waar het in dit hoofdstuk om draait.

Eerst zal kort iets verteld worden over de voorgeschiedenis van het proces van de Grote Markt oostzijde. In de tweede paragraaf wordt ingegaan op de eerste fase: verkenning en verdieping. De derde paragraaf handelt over de tweede planvormingsfase die gedomineerd werd door de studie van Willem Jan Neutelings. In de vierde paragraaf wordt de fase van de totstandkoming van de binnenstadsvisie besproken. In de laatste paragraaf en conclusie wordt uiteengezet op welke momenten en (kort) hoe cultuurhistorie naar voren is gekomen in het planvormingsproces van de Grote Markt.³¹

³⁰ Zie tabel p. 26 en bijlage drie.

³¹ Zie ook bijlage drie.

6.1 Voorgeschiedenis

Zoals eerder gezegd is het planvormingsproces is een onderdeel van een planningproces. Zodoende wordt in dit hoofdstuk de eerder genoemde fasering³² van het planvormingsproces in grote lijnen aangehouden. Stilgestaan moet worden bij het feit dat het planvormingsproces voor de Grote Markt niet begonnen is met de plannen voor de oostzijde. De probleemanalyse en de doelstellingen van het project Grote Markt werden al in de jaren tachtig geformuleerd. Deze zullen in de eerste deelparagraaf zeer kort besproken worden.

In de jaren negentig is hard gewerkt aan plannen voor de noordzijde van het plein. Toen het referendum in 2001 uitwees dat de Groningse bevolking niet achter de plannen voor de 'Nieuwe Noordzijde' stond, is de volgorde van aanpak omgedraaid en werd gekozen voor een open planproces. De burger was toen vooral tegen de parkeergarage onder de Grote Markt en tegen het gevreesde verzakken van de Martinitoren. Beide aspecten – de Grote Markt en de Martinitoren – zijn 'heilig' voor de stadjer.

6.1.1 Probleemanalyse en doelstellingen

Als we spreken over het planvormingsproces voor de Grote Markt dan moet voorop gesteld worden dat de plannen voor de aanpak van de Grote Markt al stammen uit de jaren tachtig: het Structuurplan 1987 (Gemeente Groningen, 1987) en het Plan van Aanpak voor de Binnenstad (Gemeente Groningen, 1990). Geconstateerd werd dat de Groningse binnenstad onder voortdurende aandacht van ruimtelijke en economische interventies moest blijven om haar sterke concurrentiepositie in de toekomst vast te kunnen houden. De Grote Markt, als 'kloppend hart' van die binnenstad moest hier een cruciale bijdrage in leveren. De levendigheid op de Grote Markt zou beter kunnen, de functie cultuur was in het hart van de binnenstad ondervetegenwoordigd en de Grote Markt maakte geen onderdeel uit van de detailhandel-winkelroute. Ook belangrijke (boven)regionale diensten en voorzieningen als de universiteit, het ziekenhuis, de rechtbank moesten een plek houden in de binnenstad. Het verkeer was al uit de binnenstad verbannen met het Verkeerscirculatieplan (Gemeente Groningen, 1972). De aanpak van de openbare ruimte met het plan Ruimte voor Ruimte (Gemeente Groningen, 1990B) was een volgend project. Het project Grote Markt oostzijde kan ook in deze serie projecten gezien worden.

³² Zie hoofdstuk drie.

6.2 Verkenning en verdieping (2001-2002)

In de eerste fase³³, van verkenning en verdieping, spelen het advies van het Grote Markt Forum (deelparagraaf 6.2.1) en de ontwikkelingsmodellen (deelparagraaf 6.2.2) een grote rol. De ontwikkeling van de binnenstadsvisie (deelparagraaf 6.2.3) loopt hier als proces parallel aan en wordt ook kort beschreven. In deze paragraaf wordt de rol van cultuurhistorie in deze drie deelprocessen beschreven.

6.2.1 Forum

Het Grote Markt Forum werd ingesteld in juni 2001 om het 'open oor' van de gemeente te vormen in de planvorming rond de Grote Markt. Het Forum bestaat uit ongeveer veertig betrokkenen bij de Grote Markt en de Groningse binnenstad. Het Grote Markt Forum bestaat nog steeds, maar wordt minder frequent bijeen geroepen dan in de eerste fase van het planvormingsproces (interview Smink, 15 juni 2005).

De rol van het Grote Markt Forum werd door de gemeente gezien als zeer belangrijk, want in het Forum speelden zich in (redelijk) compacte vorm alle fasen van het planproces de discussie tussen de drie domeinen stadger (publiek), politiek en ambtenaren/ deskundigen (professionals) af.³⁴ De uitkomsten van deze discussies³⁵ werden vervolgens aan een publieke bijeenkomst en de gemeenteraad voorgelegd. Andersom werden de voorstellen van het College van B&W aan de gemeenteraad ook besproken in het Forum. Het Grote Markt Forum bracht advies uit aan de gemeenteraad. De twee belangrijkste partijen opkwamen voor cultuurhistorie was, zoals eerder genoemd, de Stichting Vrienden van de Stad Groningen en de Bond Heemschut Groningen.

Hoe het Forum functioneerde, weten Piet Spijk en Dick Vrieling. "Het forum opereerde echt open", aldus Spijk, vertegenwoordiger van de Stichting Vrienden van de Stad Groningen. Dezelfde mening delen Ruimschotel (gesprekken juni/juli 2005) en Vrieling (interview, 10 juni 2005). De Stichting werkt vanuit de doelstelling 'nieuw bouwen vanuit een historische lijn' (interview Spijk, 30 mei 2005). In het planvormingsproces had de Stichting geen speciaal belang, aldus Spijk (interview, 30 mei 2005). Zodoende trad hij wel eens op als intermediair. "In het Forum was men bereid naar elkaars argumenten te luisteren." Volgens Spijk was dit grotendeels te danken aan voorzitter Vrieling, die voortdurend samenvatte en dan een stap vooruit deed. Vrieling onderschrijft dit zelf ook (interview, 10 juni 2005). Desondanks duurde

³³ Zie ook hoofdstuk drie.

³⁴ Voor een uitgebreide lijst van de deelnemers aan het Forum zie bijlage twee.

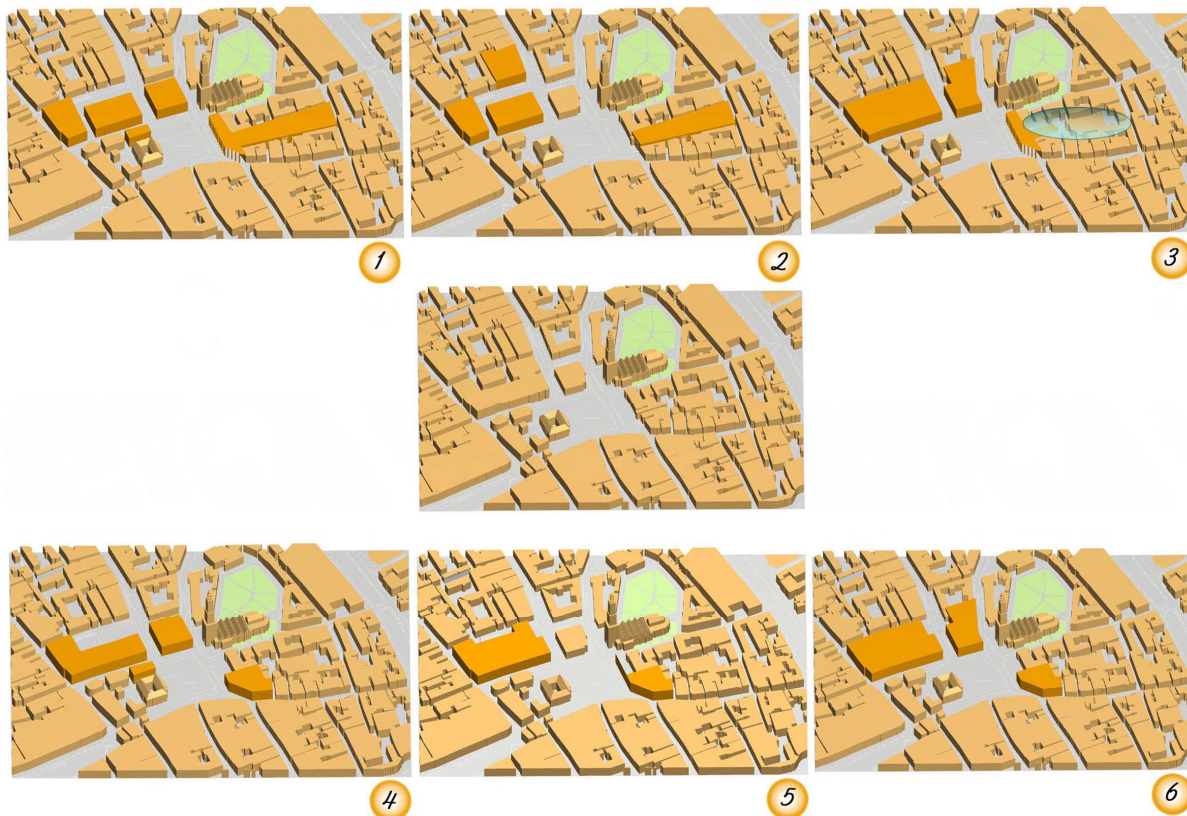
³⁵ De discussieavonden zijn openbaar, maar zonder publiek. De pers is wel uitgenodigd om verslag te doen.

het volgens Spijk lang voordat duidelijk was welke kant opgegaan moest worden met het Forum. Het duurde lang voordat de plannen concreet waren. Maar er werd wel duidelijk dat de meerderheidsmening niet altijd de beste oplossing hoefde te zijn, maar wel de breedst gedragen mening vertegenwoordigde en dat zou uiteindelijk de meeste slagingskansen hebben bij bijvoorbeeld een referendum, aldus Spijk.

Drs. Johan de Haan van Bond Heemschut Groningen had een stellige mening die meestal eenduidig gericht was op de eventuele monumentale status van een aantal gebouwen aan de Grote Markt: “Wat er nu staat kan waarde hebben. Moet je niet eerst kijken wat je behouden wilt?” (Forumverslag, 19 juni 2001). Vanwege hun behoudgerichte instelling, is de Bond Heemschut ook vaak buiten het planvormingsproces gehouden, omdat ze vaker terug keken dan vooruit en dat was juist nodig (gesprek Ruimschotel, 12 mei 2005). Deze afweging werd ook binnen het college van B&W gemaakt, aldus Ruimschotel.

6.2.2 Ontwikkelingsmodellen

Het ‘sleuteldocument’ van de eerste fase is het advies van het Grote Markt Forum aan de gemeenteraad in februari 2002. Het Forumadvies bestond voornamelijk uit een presentatie van zes ontwikkelingsmodellen (zie afbeelding). Deze modellen waren tot stand gekomen in

de verschillende Forumbijeenkomsten. De modellen zijn hulpmiddelen in het planproces (Gemeente Groningen, 2002A).

Het proces van het komen tot de verschillende ontwikkelingsmodellen bestond uit drie fasen: de voorverkenning, de modelontwikkeling en de bespreking en bijstelling. In de voorverkenningfase werd vooral met het Grote Markt Forum gediscussieerd over oplossingsrichtingen. In de volgende fase, modelontwikkeling, werd verder gegaan met de uitkomsten van de forumdiscussies in architectenworkshops. Aan deze architectenworkshops namen voornamelijk architecten en stedenbouwers uit de regio deel. In de derde en laatste fase, evaluatie, werden de modellen in overleg met het Forum bijgesteld.

Naast de modellen kwamen er ook veertien thema's uit de Forum-discussies.³⁶ Deze veertien thema's hadden aandachtspunten gevormd tijdens de discussiebijeenkomsten en moesten in de verdere planvorming ook aan de orde blijven.

6.2.3 De binnenstadsvisie³⁷

Voorafgaand aan de binnenstadsvisie kwam in het voorjaar van 2002 het collegeprogramma van het nieuwe college van B&W uit. In het collegeprogramma wordt een cultuurcentrum aan de oostwand van de Grote Markt voorgesteld. Echter een mogelijk gevolg van dit collegeprogramma, de sloop van de Oosterpoort, wekte veel weerstand op bij de Groningse burgers. Dat het nieuwe muziekcentrum vooral 's avonds activiteiten zou genereren, en niet overdag, speelde ook mee in dit commentaar (interview Smink, 15 juni 2005).

De binnenstadsvisie, getiteld Hart in de Stad, kwam gereed in oktober 2002 na een lang proces van beleidsontwikkeling (Gemeente Groningen, 2002). Het was, volgens onder andere Ruimschotel, moeilijk geweest de ontwikkelingsrichting van de binnenstad in de toekomst correct te formuleren. De binnenstadsvisie liep parallel aan het planvormingsproces voor de Grote Markt en vertoonde veel overlap. Het project Grote Markt moest binnen het binnenstadsbeleid passen en het binnenstadsbeleid moest aansluiten op de plannen die de gemeente (en later het Grote Markt Forum) al sinds de jaren tachtig had voor de Grote Markt.

6.3 Rondom de studie Neutelings (2003)

Sinds het advies van het Grote Markt Forum in januari 2002, waren er al weer een aantal stappen gemaakt. Inmiddels was er een prijsvraag uitgeschreven waaraan elke inwoner van Groningen kon deelnemen. Van november tot januari 2003 liep de prijsvraag met de ideeën-

³⁶ Zie bijlage vier.

³⁷ Zie ook paragraaf 2.3.2.

bus waarbij iedereen zijn of haar visie op de toekomst van de oostwand kon uiten. Er waren een aantal criteria gesteld waren de ideeën moesten voldoen. Vaststond dat het culturele functie moest zijn, eventueel aangevuld met commerciële activiteiten. Het moest aantrekkelijk zijn voor brede lagen van de bevolking. Het moest een verlevendiging veroorzaken van de Grote Markt, zowel overdag als 's avonds, waarbij ook een verbetering van de sfeer en het verblijfskwaliteit een pre was. Daarbij moest het vernieuwende aan het plan de identiteit van Groningen versterken. Het plan moest vanzelfsprekend ook uitvoerbaar zijn en een levensvatbaar programma in zich hebben. Tenslotte werd gevraagd om een goede bereikbaarheid per fiets, openbaar vervoer en auto- en vrachtverkeer.

Ook werd een inbreng van de sector Monumenten van de gemeente gevraagd (deelparagraaf 6.3.1). Er werd steeds meer duidelijk over de plaats en over de functie van nieuwe plannen aan de Grote Markt.

In mei 2003 werd architect Willem Jan Neutelings van Neutelings Riedijk Architecten gevraagd de ideeën van de Groningse burger en het advies van het Grote Markt Forum uit te werken tot ruimtelijke voorstellen (deelparagraaf 6.3.2).

6.3.1 Inbreng sector Monumenten

Voordat de opdracht aan Neutelings verstrekt werd, werd de sector Monumenten van de gemeente Groningen in maart 2003 gevraagd om historische achtergrondinformatie te geven

over het plangebied Grote Markt oostzijde. De inbreng van de Monumentendienst was tweeledig: enerzijds gericht op de afzonderlijke gebouwen en de waardetoekenning daaraan en anderzijds gericht op de (morfologische) stedenbouwkundige structuur van het bouwblok als geheel en een hiërarchie daarin. De sector Monumenten maakt duidelijk dat het bouwblok

oostzijde Grote Markt een gesloten vorm heeft met daarin een aantal historische stegen (Engelenpoort) en straatjes (Popkenstraat, toen Pontjesstraat) (zie afbeelding).

Er worden beschermde monumenten, monumentale bebouwing, potentiële naoorlogse monumenten en behoudenswaardige gebouwen aangegeven. Ook de monumentale

groenstructuur en monumentale bomen worden aangegeven. De aangewezen potentiële naoorlogse monumenten zijn het pand van de Friesland Bank van E. van Linge (1955-1956) en van Springs van G. Bosma uit 1953 en de trap van J. Van der Zee (1975). Als behoudenswaardig worden de achterkant van het pand van Images en de school aan de Schoolstraat aangemerkt. Het terras achter het Feithuis vormt de monumentale groenstructuur en twee bomen op het binnenplein zijn ook monumentaal. Voor de twee bomen bij de school geldt hetzelfde. Een zesde monumentale boom staat ten zuiden van de parkeergarage achter de wand van de Poelestraat.

De algemene mening van de sector Monumenten ligt in het verlengde van de aanwijzing van de potentiële naoorlogse Monumenten. Van Haaften is van mening dat de karakteristiek en de kwaliteit van de binnenstad moet groeien. Het moet het resultaat zijn van een groei-proces waarin gebouwen gerecycled worden op een bestaande stedenbouwkundige ondergrond. "Een belangrijk deel daarvan, de Grote Markt oostzijde, moet je niet ineens willen weghalen en opnieuw willen bouwen. We moeten het ongeluk (van na de oorlog) niet nog eens overdoen" (interview Van Haaften, 26 mei 2005). Zo zou het volgens hem beter zijn om per pand te kijken wat je doet. Het pand van de Friesland Bank is potentieel naoorlogs monument. "Laat het staan en doe met het nieuwe plan daar iets omheen."³⁸

Van Haaften vindt dat het functioneel nodig is iets te doen in de Groningse binnenstad en specifiek in dat gebied. Functioneel is hij dan ook niet tegen het plan. Maar die functionele verandering (upgrading) kan volgens hem deels met de bestaande bebouwing en dat is goed voor het 'recyclingsproces', zoals hij dat noemt.

6.3.2 De studie Neutelings

Willem Jan Neutelings presenteerde de definitieve versie van zijn studie in mei 2003. De presentatie bevat gedachten en analyses, geen 'af' plan, aldus Neutelings (verslag Forum-bijeenkomst, 20 mei 2003). De studie van Neutelings gaat uit van een aantal beginpunten. Vanuit het Grote Markt Forum en de gemeenteraad is de vraag naar Neutelings toe zijn studie te richten op vijf functies: een muziek- en theatercentrum, een bibliotheek, een centrum voor geschiedenis, een commerciële ontwikkeling met grootwarenhuis en een gemengde ontwikkeling met kleinere functies. De doelen van de studie waren: betere ruimtelijke samenhang van het Grote Markt gebied, een grotere functionele levendigheid van de oostzijde van de Grote Markt en een versterking van de vitaliteit van het stadscentrum.

³⁸ Met het terugbrengen van de vooroorlogse rooilijn in de studie Neutelings zijn de mogelijkheden tot het behouden van het pand minder eenvoudig geworden, aldus Van Haaften.

Neutelings doet eerst een gegevensonderzoek, waarbij hij de gegevens van de sector Monumenten van de gemeente Groningen 'herhaalt' in een kaart van het plangebied. De trap van Jan van der Zee boven de ingang van de passage, die de sector Monumenten als potentieel naoorlogs monument aanwees, is op deze kaart niet aangegeven. Het oude stratenpatroon dat ook als interessant werd betiteld op de tekeningen van Monumenten wordt ook niet aangegeven in het gegevensonderzoek van Neutelings.

Vervolgens doet Neutelings een programmaonderzoek, waarbij bepaalde typen gebouwen en hun afmetingen (inhoud) als mogelijke opties weergegeven worden. Neutelings komt tot de constatering dat een programma niets zegt over de morfologische verbetering die de Grote Markt moet ondergaan. Daarom neemt hij een stelling in: morfologie³⁹ ≠ programma.

Een volgende stap wordt gevormd door de morfologische analyse van het plangebied in het geheel van de Groningse binnenstad. Neutelings beschrijft de Groningse binnenstad als een compacte stad met smalle straten en gesloten bouwblokken. Deze middeleeuwse structuur is volgens Neutelings in de oostwandblok verstoord na de Tweede Wereldoorlog: grotere elementen (blokken) en meer open ruimte. Hij wil dit niet herstellen, maar juist gebruiken om iets nieuws mee te doen (gesprekken Ruimschotel juni/juli 2005).

Daarna laat Neutelings zijn morfologische transformatiemodel zien, waarbij hij verbeteringen in het plangebied aanbrengt door een blok weg te nemen en in te ruilen voor een ander blok. Hij doet dit met de zogenoemde 'hand van God' (zie afbeelding). Neutelings haalt als eerste de Naberpassage en de parkeergarage daarachter weg. De potentieel monumentale trap is in deze wijziging tegelijk met de passage

verdwenen. Hierdoor ontstaat een "vrije kavel voor de ontwikkeling van nieuwe functies in het hart van het bouwblok" (Neutelings, 2003). Vervolgens schuift Neutelings de rooilijn naar voren tot op de oorspronkelijke vooroorlogse rooilijn om betere proporties te geven aan de Grote Markt en plaats te bieden aan extra bouwvolume. Op de plek van de parkeergarage plaatst hij een blok waar wederom veel bouwvolume gerealiseerd kan worden. Ook haalt hij, na een aantal andere grepen met 'de hand van God', het potentiële monumentale blok van Springs weg en plaatst er een nieuw blok met meer hoogte en een weggeschoven rooilijn.

³⁹ Het begrip morfologie is gebaseerd op ruimtelijke patronen en vormen en het heeft betrekking op bebouwde en niet-bebouwde ruimtes en elementen in de stad. De vorm van de stad is het resultaat van een complex proces, waarin cultuur, tijd en ruimte sterk met elkaar verbonden zijn (Urhahn en Bobi, 1996). Een stad is een complex product van intenties, behoeften, wensen, belangstellingen en cultuur van haar bewoners (Jacobs, 1961).

De weggeschoven rooilijn volgt de vooroorlogse lijn en onttrekt de voet van de Martinitoren aan het zicht vanuit de Oosterstraat. Tussen de nieuwe blokken is nu een aantrekkelijk binnenplein ontstaan, dat een onderdeel vormt van een stelsel van pleinen en pleintjes in de binnenstad van Groningen. De Grote Markt vormt in dit stelsel het centrale plein, aldus Neutelings (verslag forumbijeenkomst, 20 mei 2003). De historisch belangrijke oost-west route vanaf de A-kerk eindigt op dit nieuwe plein. Het hoogteaccent aan/op dit plein ziet Neutelings als tegenhanger van de A-kerk op deze as.

6.4 Uitwerking van de binnenstadsvisie (2004-2005)

De volgende stap in het planvormingsproces was het uitwerken van de studie van Neutelings tot een meer gedetailleerd programma voor de oostwand. Drie culturele deskundigen Jacques van Veen, Bert van Meggelen en Reyn van der Lugt werden benaderd om hierover een advies te geven aan het College van B&W. Met hun cultureel advies in april 2004 en de samenwerking van de musea en de bibliotheek in september werd het Groninger Forum⁴⁰ in november geboren. De ruimtelijke inpassing van dit nieuwe mediaconcept was gebaseerd op de studie Neutelings. Met deze gegevens als uitgangspunt kwam wethouder Sminck in december met zijn startnotitie voor de Grote Markt oostzijde.

Op 28 april 2004 besloot de gemeenteraad het programma voor de Grote Markt oostzijde verder uit te werken tot een concept stedenbouwkundig plan. Hieruit vloeide de vraag naar een stedenbouwkundig Programma van Eisen (PvE) voort. Ook moest nagedacht worden over de totstandkoming van de architectenkeuze. Wilde de gemeente dit door een prijsvraag of door de procedure van een meervoudige opdracht? Ook werd in april 2005 een effectanalyse gedaan naar de ruimtelijk-functionele en economische impact van het plan. Deze effectanalyse heeft tot het referendum nog niet veel invloed kunnen uitoefenen.

In de eerste deelparagraaf wordt ingegaan op de inbreng van RDMZ. In de tweede deelparagraaf wordt kort ingegaan op het stedenbouwkundig plan in wording.

6.4.1 Inbreng Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ)

Na de discussie met Neutelings, halverwege 2004, heeft de RDMZ, in de persoon van Okko Kloosterman, de plannenmakers van de gemeente benaderd "of het niet eens tijd werd" hun inbreng te geven (interview Okko Kloosterman, 22 juni 2005). Volgens RDMZ had deze in-

⁴⁰ Het idee werd in aanvankelijk Huis voor Informatie en Geschiedenis Groningen (HIGG) genoemd. Sinds mei 2005 heeft het plan de naam Groninger Forum gekregen.

breng op een eerder moment gemoeten: “het was wat aan de late kant”. “Eigenlijk moet je er voortdurend achteraan zitten”, aldus Kloosterman.

De Rijksdienst gaf een analyse van de structurele aspecten van de middeleeuwse kern van de stad, met de belangrijke oost-west route van Brugstraat, A-kerkhof, noordzijde Vismarkt, Tussen Beide Markten, zuidzijde Grote Markt en Poelestraat en de twee pleinen daaraan. Het Martinikerkhof is geen plein in deze visie. Het is een groene besloten ruimte, aldus de RDMZ. Daarnaast zijn de noord-zuid routes structurerend volgens RDMZ. Deze routes lopen allemaal niet in een rechte lijn door bij de kruising met de pleinen. Zo kwam de Oosterstraat vroeger via een verspringing (bajonet) uit op de Grote Markt.

De visie van Neutelings sloot totaal niet aan op de analyse van de Rijksdienst. Het stedenbouwkundig plan moest in belangrijker mate aansluiten op de analyse van de RDMZ dan op de visie van Neutelings. “Dat is de basis van de continuïteit in het ontwikkelingsproces van de binnenstad”, aldus de RDMZ.

6.4.2 Stedenbouwkundig plan

De gemeente was inmiddels al weer enige tijd bezig met het opstellen van verschillende Programma's van Eisen voor de stedenbouw en openbare ruimte van het plangebied en het parkeren. Deze gegevens moeten samengevoegd worden in een stedenbouwkundig plan. Het Programma van Eisen voor het Groninger Forum wordt verder uitgewerkt door de initiatiefnemers van het concept.

Het stedenbouwkundig plan is een voortzetting van het beleid van voorgaande nota's over de binnenstad. Dit zijn vooral het Plan van Aanpak voor de Binnenstad (Gemeente Groningen, 1990) en Binnenstad Beter (Gemeente Groningen, 1993). Het Plan van Aanpak was weer een vervolg op de Doelstellingennota 1972 (Gemeente Groningen, 1972) en het daaruit voortgekomen bestemmingsplan in 1976 (Gemeente Groningen, 1976). Ook het bestemmingsplan Binnenstad 1995 (Gemeente Groningen, 1997) is een belangrijk uitgangspunt voor dit stedenbouwkundig plan.

Het stedenbouwkundig plan gaat in op 'de eisen' die aan de architectonische uitwerking van het stedenbouwkundig plan gesteld mogen worden. De bouwhoogte ligt in de winkelstraten en bij hoogte accenten vast. De korrelgrootte wordt omschreven.⁴¹ Deze moet aansluiten bij de vooroorlogse, oude bebouwing van de zuidzijde. De rooilijn komt weer naar voren, zodat de markt de vooroorlogse proporties en de 'kleinschalige' sfeer weer terugkrijgt.

⁴¹ Zie ook paragraaf 4.4.2.

Het opstellen van dit stedenbouwkundig plan heeft veel tijd in beslag genomen sinds het aannemen van de studie Neutelings door de gemeenteraad op 24 september 2003. Volgens Niek Verdonk – stadsbouwmeester – is die tijd voornamelijk gaan zitten in het ‘realistisch maken’ van de studie van Neutelings. Verdonk is van mening dat de studie van Neutelings niet weldoordacht genoeg was (interview Verdonk, 3 juni 2005). Neutelings suggereerde dat ieder programma in het volume terecht kon, terwijl Verdonk tegenover een dolenthousiaste gemeenteraad bewees (aan de hand van een aantal studies) dat een theater met drie zalen à la Oosterpoort in het volume echt niet realistisch was. Het gebouw zou òf erg hoog worden, wat problemen op zou leveren voor de ‘bevoorrading’ van de theaterzalen òf het binnenplein zou wegvallen, terwijl dat juist zo’n belangrijk element van de studie was. De raad had de studie van Neutelings omarmd, terwijl er geen programma was.

Ook Van Haaften ziet het op deze manier. Volgens hem was in de studie Neutelings alles mogelijk, dus er hoefden nog geen keuzes gemaakt te worden. “Neutelings heeft ons (deskundigen) overvallen, ons een kant op gedwongen waar niemand toen gelukkig mee was”, aldus Van Haaften (interview Van Haaften, 26 mei 2005).

6.4.3 Meervoudige opdracht of prijsvraag?

Op 29 juni 2005 vond het referendum plaats om de ‘nieuwe’ plannen voor de Grote Markt. De volgende stap na het referendum is het verlenen van een opdracht voor de architectonische aanbesteding voor het gebouw van het Groninger Forum. Hoe de constructie voor de ontwikkeling van de oostwand er uit gaan zien, is nog niet duidelijk.

Er wordt getwijfeld tussen een de keuze voor de procedure van een meervoudige opdracht of de prijsvraag. Een Europese meervoudige opdracht is een vorm van niet-openbare aanbesteding, met voorafgaande openbare selectie. Een prijsvraag kan open of besloten zijn. Beide moeten op Europees niveau gaan plaatsvinden.⁴²

Er wordt verder gegaan met een keuze van ongeveer vijf Europese architecten, die een voorlopig schetsontwerp mogen gaan maken. Aan dit ontwerp kunnen eisen verbonden worden door de gemeente, zoals het verwerken van de monumentale trap van Van der Zee in de architectuur. Dit hoeft dan niet per se op de plek te gebeuren waar de trap nu staat (interview Verdonk, 3 juni 2005).

De discussie gaat ook nog over de rol die de stadje moet gaan spelen in het beoordelingsproces van de architectonische ontwerpen. De stadje mag gaan bijdragen in de keuze

⁴² De gemeente is verplicht een Europese procedure van aanbesteding door te lopen als gevolg van de hoogte van het honorarium van de architect, die hoger is dan de drempelwaarde voor de levering van Diensten.

tussen verschillende architectonische ontwerpen (interview Smink, 15 juni 2005). Hoe deze bijdrage er uit moet gaan zien, is nog niet duidelijk. Het Grote Markt Forum krijgt in deze fase wel weer een adviserende rol aan de gemeenteraad, aldus Smink.

6.5 Conclusie: incidenteel

In deze conclusie wordt per fase de rol van cultuurhistorie beschreven. De eerste deelparagraaf gaat in op het Grote Markt Forum en de binnenstadsvisie. De tweede deelparagraaf handelt over de inbreng van de gemeentelijke sector Monumenten. De derde deelparagraaf vertelt iets over de cultuurhistorie van de Grote Markt in de ogen van Neutelings en de vierde deelparagraaf geeft een beeld van cultuurhistorie in het stedenbouwkundig plan.

6.5.1 Cultuurhistorie in de eerste fasen

In het Grote Markt Forum is de rol van cultuurhistorie in de definitie van dit onderzoek zeer gering te noemen. Deze vestigde telkens de aandacht op individuele gebouwen en het belang daarvan. De andere partijen waren meer gericht op het geheel van de Grote Markt en de toekomst daarvan. Het eerste kwam vooral naar voren onder invloed van de Bond Heem-
schut⁴³.

De rol van cultuurhistorie in de ontwikkelingsmodellen is klein tot niets, omdat het daar niet om ging in deze fase. Het ging om het bepalen van de plaats en het volume van de grote ruimtevragende functie aan de Grote Markt: een warenhuis, een cultureel centrum en een parkeergarage. De kleine wensen konden later wel ingevuld worden (gesprekken Ruimscho-
tel, juni/juli 2005). Door deze stelling aan te nemen kan al bijna niet 'gerecycled' worden. Wanneer zulke grote volumes een plek moeten krijgen in de oostwand, is de kans groot dat bestaande gebouwen daarvoor moeten wijken. Het bovenstaande sluit niet uit dat er niet ge-
sproken kon worden over de cultuurhistorie van de Grote Markt en de rol daarvan in de plan-
nen. Er werd nagedacht over de Grote Markt en de betekenis van de plek in de toekomst.

In de binnenstadsvisie speelt cultuurhistorie niet een aanwijsbare rol. De binnenstad wordt benoemd als bijzonder stedelijk gebied, met specifieke kwaliteiten, waar zorgvuldig mee omgegaan moet worden. Het doel is het " onderscheidend vermogen (...) versterken en benutten" (Gemeente Groningen, 2002). Stedelijkheid van de binnenstad wordt in de binnen-
stadsvisie gebruikt als cultuurhistorie. De stedelijkheid van de Grote Markt wordt bepaald door de multifunctionaliteit, de uniciteit en als plaats van ontmoeting, aldus de gemeente Groningen (2002). In de binnenstadsvisie komt cultuurhistorie in de historisch geografisch benadering kort aan de orde.

⁴³ Zie ook paragraaf 5.4.1.

6.5.2 Cultuurhistorie volgens Neutelings

In maart 2003 werd de gemeentelijke sector Monumenten gevraagd een cultuurhistorische waardenkaart op te stellen voor het plangebied en deze te beargumenteren voor Neutelings en zijn studie, en de gemeente ten behoeve van het stedenbouwkundig plan.

In de studie Neutelings is weinig terug te vinden van 'het statement' dat de ambtelijke sector Monumenten maakte met haar inbreng. Neutelings neemt weinig tot niets over van de inbreng van de gemeentelijke sector Monumenten. Neutelings neemt de ruimtelijke structuur⁴⁴ van de Groningse binnenstad over (Gemeente Groningen, 1990; Gemeente Groningen 1993 en Gemeente Groningen, 1997). Deze ruimtelijke structuur wordt volgens de gemeente bepaald door de drie pleinen: het Martinikerkhof (geestelijk), de Grote Markt (bestuurlijk) en de Vismarkt (handelscentrum). Als gevolg van de vernielingen in de oorlog werden de pleinen aaneengeschakeld en vormen nu een langwerpige open ruimte in de binnenstad. Neutelings voegt aan deze historische structuur een vierde plein toe: de Nieuwe Markt. Neutelings kijkt hier een andere visie op dan de gemeente (en de RDMZ).

Opvallend is dat Neutelings het in een van de Forumbijeenkomsten in zijn presentatie heeft over de voortdurende verandering waarin een stad verkeert, op de manier waarop Van Haften er ook mee bezig is. "De stad is voortdurend transformabel. Er wordt steeds aan een stad gewerkt, je bouwt geen stad met masterplannen", aldus Neutelings (verslag forumbijeenkomst, 20 mei 2003). Deze studie zou in verschillende fasen gerealiseerd kunnen worden: per blok. Toch noemt Van Haften deze aanpak in de studie van Neutelings veel te groot van schaal en te veel nieuwbouw in één keer.

6.5.3 Cultuurhistorie in stedenbouwkundig plan

Het stedenbouwkundig plan van de gemeente Groningen gaat in hoofdlijnen uit van de studie Neutelings (2003). Op een aantal cruciale punten wijkt het plan echter af van de studie Neutelings. Harmen Postma, stedenbouwkundige bij de gemeente Groningen, ziet de structuur van de binnenstad van Groningen op een heel andere manier dan Neutelings. Vooral de mening over het bouwblok aan de oostzijde van de Grote Markt verschilt. Neutelings ziet dit blok als bestaande uit meerdere kleine blokken: een amorf blok. Postma en Verdonk zien dit blok als een van de vele grote gesloten bouwblokken in de Groningse binnenstad (interview Postma, 1 juni 2005 en interview Verdonk, 3 juni 2005).

Daarbij moet genoemd worden dat in het stedenbouwkundig plan een aantal paragrafen voorkomt waarin aandacht besteed wordt aan de cultuurhistorie van de Grote Markt. Het

⁴⁴ Zie paragraaf 2.3.1.

gaat hier om de historische ontwikkeling van de binnenstad, waarbij ingegaan wordt op de eerste nederzetting, de versterking, de industrialisatie, de naoorlogse veranderingen en de archeologie en bouwhistorie. Ook wordt aandacht besteed aan de ruimtelijke structuur, de bouwhoogte, de korrelgrootte en de functionele aspecten als de diversiteit en veelkleurigheid. Dit alles om met de nieuwe plannen aansluiting te vinden op de structuur van de bestaande binnenstad.

7 Eindconclusies

De hele scriptie heeft ertoe geleid dat antwoord gegeven kan worden op de onderzoeksvraag. In deze eindconclusies wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvraag

Wat is de rol van cultuurhistorie in het planvormingsproces van de Grote Markt oostzijde?

De rol van cultuurhistorie kan op meerdere wijzen benaderd worden. In dit onderzoek is gekozen voor twee benaderingswijzen. Ten eerste de inhoudelijke benadering (eerste paragraaf). Welke cultuurhistorie hebben we het over? Ten tweede in de procesmatige benadering, vanuit het planvormingsproces. Wanneer en in welke mate oefent cultuurhistorie invloed uit (tweede paragraaf)? Tenslotte worden een aantal aanbevelingen gedaan ten aangaande een beter gebruik van cultuurhistorie in een planvormingsproces als deze.

7.1 Cultuurhistorie inhoudelijk

Deze paragraaf handelt over de betekenis die cultuurhistorie heeft in dit planvormingsproces. In het tweede hoofdstuk is al een voorzet gegeven. In de hoofdstukken daarna is dat steeds verder verduidelijkt.

De eerste deelparagraaf gaat in op de brede betekenis die de Grote Markt heeft voor de stad en de regio. De tweede deelparagraaf gaat in op de cultuurhistorie van de Grote Markt in historisch geografisch opzicht. De derde deelparagraaf doet hetzelfde in historisch bouwkundig en archeologisch opzicht.

7.1.1 Centrum van stedelijkheid in het Noorden

Op basis van de betekenis van cultuurhistorie in de Binnenstadsvisie (2002B) en het concept stedenbouwkundig plan (2005) is de inhoud van deze paragraaf te verantwoorden.

De Grote Markt vormt als onderdeel van de Groningse binnenstad een belangrijke plek voor de hele stad. De Grote Markt is het epicentrum van de stad. “De regio is een dunbevolkte stad” (Ruimschotel, maart 2004, Grote Markt debat PvdA). Op dit onderdeel van cultuurhistorie is nog niet echt ingegaan in het onderzoek. Toch is ervoor gekozen het belang van de Grote Markt als centrum van stedelijkheid hier kort uiteen te zetten. De Grote Markt is de representatie van stedelijkheid. Stedelijkheid kan in dit opzicht ook gezien worden als cultuurhistorie. Al honderden jaren zijn we cultuurhistorie aan het maken door te bouwen aan de binnenstad: de binnenstad is cultuurhistorie, en zodoende ook de Grote Markt.

Voorbeelden van die stedelijkheid zijn te vinden in het eerste Academisch ziekenhuis vanaf Amsterdam en Utrecht, een goede architectuurboekhandel of echte stadskroeg, de sterke positie van het hoger onderwijs (Academiegebouw RuG en Kunstacademie) en de sterke positie regionale winkelcentrum (gesprekken Ruimschotel, juni/juli 2005). Kortom de sterke menging en vervlechting van functies. De Grote Markt kan gezien worden als het centrum van verschillende stedelijke functies: bestuurlijk, geestelijk, winkelhart en cultureel. Het laatste wordt toegevoegd met de plannen die er liggen voor het Groninger Forum, een combinatie van de Openbare Bibliotheek, het Groninger Museum, het Noordelijk Scheepvaartmuseum en Images. Die cultuurfunctie aan de Grote Markt werd in de plannen van Granpré Molière, na de oorlog, al gepland.

7.1.2 Historisch geografisch

Deze paragraaf is te verantwoorden op basis van het concept stedenbouwkundig plan (2005), het bestemmingsplan Binnenstad (1997), de studie van Willen Jan Neutelings (2003) en verschillende gesprekken met medewerkers van de Gemeente Groningen, waaronder Joris van Haaften. Ook de Rijksdienst voor de Monumentenzorg heeft een visie hierop gegeven bij de aanwijzing van de Groningse binnenstad tot beschermd stadsgezicht.

De historisch geografische identiteit van de Grote Markt wordt grotendeels bepaald door de kenmerkende hiërarchische stedenbouwkundige hoofdopzet. De morfologie van de Groningse binnenstad wordt gekenmerkt door een gesloten bouwblokstructuur (Gemeente Groningen). Neutelings het plangebied kenmerkt als een open bouwblok (Neutelings).

Daarnaast is de eeuwenoude oost-west verbinding structurerend. Hieraan liggen de belangrijkste pleinen van de stad waarvan de Grote Markt er een is. Op kleinere schaal zijn er in de Groningse binnenstad volop pleintjes te vinden, zoals het Academieplein.

Ook de noord-zuid georiënteerde lijnen structureren de binnenstad. Opvallend is dat al de lijn van de Oosterstraat naar het noorden niet direct uitkwam op de Grote Markt. Dit wordt een bajonet genoemd. Deze structuur zou de Rijksdienst voor de Monumentenzorg graag herstellen door de rooilijn van de oostwand weer terug naar voren te brengen. Ook staat in het gemeentelijk beleid al jarenlang dat de rooilijn van de oostwand terug naar voren mag komen.

Het nieuwe plein dat zal gaan ontstaan past volgens sommigen ook in de cultuurhistorische traditie van Groningen (o.a. Verdonk, interview 3 juni 2005). Toen het Academiegebouw gerealiseerd werd, werd er om het gebouw meer

kracht te geven een nieuw plein gecreëerd, het Broerplein. Zo wordt er voor het Groninger Forum opnieuw een nieuw plein gecreëerd waarmee dit gebouw ook meer kracht krijgt, zoals het Palazzo Pubblico aan het Piazza del Campo in Siena (zie afbeelding), het Academiegebouw aan het Broerplein of het Harmoniegebouw aan de Oude Kijk in 't Jatstraat. Dat de straten die op het plein(tje) uitkomen smal zijn, versterkt dat effect van overweldiging. Ook de historische steegjes moeten gebruikt worden in de uitwerking, aldus Verdonk, mede om bij te dragen aan het overweldigingseffect van het Groninger Forum op het plein.

7.1.3 Historische bouwkunde en archeologie

Deze paragraaf is tot stand gekomen op basis van de gegevens in het concept stedenbouwkundig plan (2005), het bestemmingsplan Binnenstad (1997) en van de cultuurhistorische waardenkaart van de sector Monumenten (2003) in combinatie met gesprekken met Joris van Haften (26 mei en 14 juni 2005).

Wat allereerst gezegd moet worden als we het hebben over de bebouwing is dat veel potentiële naoorlogse monumenten vaak alweer worden afgebroken voordat ze monument hebben kunnen worden. Dit gegeven ligt ook op de loer bij de naoorlogse (potentieel monumentale) gebouwen aan de oostwand van de Grote Markt. Dit betekent niet dat alle naoorlogse bebouwing bewaard moet blijven, maar wel dat op zorgvuldige wijze gekeken moet worden naar de inpassing van de potentiële naoorlogse monumenten in het ontwerp voor het plangebied Grote Markt oostzijde in de volgende fase van het planvormingsproces⁴⁵. De Boer (1980) schrijft hierover in een speciale uitgave van het tijdschrift WONEN – TA/BK dat een monument niet moet schitteren in een verstard kader, maar in een dynamische omgeving. De gemeentelijke sector Monumenten is ditzelfde van mening (interview Van Haften, 26 mei 2005). Hierbij moet wel duidelijk opgemerkt worden dat de potentiële naoorlogse monumenten door hem als monumenten gezien worden en dat de sector Monumenten het zou waarderen dat deze blijven staan.

Verdonk onderschrijft hetzelfde wanneer hij het heeft over elementen als de negentiende-eeuwse school aan de Schoolstraat (interview, 3 juni 2005). Hij vindt dat dit soort onderdelen ook behouden moeten kunnen blijven. Hetzelfde geldt voor het pand van Springs en het pand van Vindicat. In de huidige plannen blijven beide panden behouden, al wordt er voor de

⁴⁵ Zie hoofdstuk drie.

voorgevel van Vindicat een nieuw pand gebouwd. Zo zou ook omgegaan kunnen worden met het pand van de Friesland Bank, aldus Verdonk.

Belangrijke aspecten in het bestemmingsplan en het stedenbouwkundig plan zijn de bouwhoogte en korrelgrootte. Hoogteaccenten vinden traditioneel gezien een plaats bij functioneel belangrijke gebouwen, zoals vroeger kerken of kloosters (zie afbeelding). Aansluitend op de gemiddelde bouwhoogte en korrelgrootte kan de architectuur van de nieuwbouw van de oostwand aangepast worden op de achttiende-eeuwse zuidwand in historiserende stijl. Denk hierbij ook aan het postmoderne Waagstraat-complex, alhoewel de meningen hierover zeer uiteenlopen.

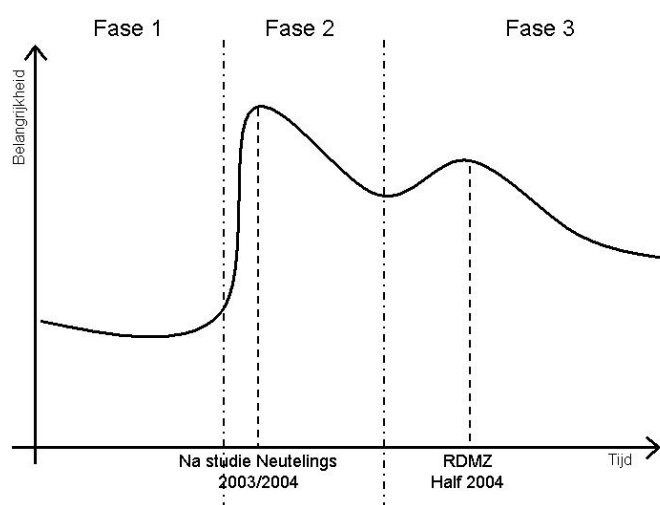
Op archeologisch gebied is al eens onderzoek gedaan in het plangebied. Een deel is nog niet onderzocht. Het is aan te raden voor de bouw hieraan nog aandacht te besteden om een goed overzicht te kunnen krijgen van de bodempakket van de Grote Markt, Martinikerk en omgeving.

7.2 Cultuurhistorie procesmatig

Deze paragraaf handelt over de rol van cultuurhistorie, in de betekenis van dit onderzoek, in het planvormingsproces. In de eerste deelparagraaf wordt in een grafiek de rol van cultuurhistorie per fase aangegeven. In de tweede deelparagraaf wordt de rol van cultuurhistorie in woorden samengevat.

7.2.1 Cultuurhistorie per fase

De mate van belangrijkheid toegeschreven aan cultuurhistorie is subjectief. Ik heb uit mijn eigen waarnemingen deze conclusies getrokken.

Op verschillende momenten kan gezegd worden dat het belang van cultuurhistorie in verhoogde mate beseft wordt. In de eerste fase van het planvormingsproces, dat grotendeels bestaat uit de discussies van het Grote Markt Forum is de rol van cultuurhistorie gering. Wel wordt gepraat over het belang van de Grote Markt in zijn geheel voor de toekomst van de stad Groningen, maar niet over

cultuurhistorie van de plek zoals gedefinieerd in hoofdstuk twee.

In de tweede fase is dan ineens een enorme stijging van belangrijkheid van cultuurhistorie op te merken. Dit is na het moment dat de studie Neutelings aangenomen is door de gemeenteraad. Van Haaften en Verdonk realiseren zich dat het plan van Neutelings ten eerste niet realistisch is en ten tweede veel verloren laat gaan van het gebied zoals het er nu uitziet. Vergeten lijkt te worden dat met de plannen van Granpré Molière ook cultuurhistorie gemaakt is. Hierna zwakt de aandacht voor cultuurhistorie weer licht af.

In de derde fase is dan weer een stijging te zien in de belangrijkheid van cultuurhistorie. Dit is op het moment dat Kloosterman van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg 'verontwaardigd' aanklopt bij de gemeente. Alhoewel Kloosterman weet dat zijn inspanningen weinig letterlijke invloed hebben gehad, wordt wel weer even de aandacht gevestigd op de cultuurhistorische paragrafen in het bestemmingsplan. Het bestemmingsplan dat vervolgens door de stedenbouwkundigen van de gemeente opgesteld is. Hierna ebt de aandacht voor cultuurhistorie ook weer langzaam weg, om misschien wel weer op te bloeien in 2006 wanneer er architectonische ontwerpen gemaakt zullen gaan worden.

7.2.2 Incidenteel en toevallig

Naar aanleiding van dit projectonderzoek kan gezegd worden dat de tussenkomst van cultuurhistorische waarden in een planvormingsproces als deze incidenteel en toevallig te noemen is. Dit is voornamelijk bepaald op basis van de gesprekken met Kloosterman, Van Haaften, Vrieling en Postma.

Cultuurhistorie blijft in een project als deze een van de vele gewichten in de weegschaal. Een uitzondering op deze stellingname vormen de Belvedereprojecten, cultuurhistorie als enig uitgangspunt genomen wordt. Vaak wegen andere gewichten als kosten en ambitieniveau zwaarder, waardoor cultuurhistorie ver te zoeken is. Joris van Haaften van de gemeentelijke sector Monumenten onderschrijft dat het cultuurhistorisch onderzoek een van de vele gewichten is die allemaal invloed kunnen uitoefenen op een plan. In een tijd van economische teruggang spelen financiële argumenten al snel een belangrijker rol dan de cultuurhistorische.

Van Haaften vindt het jammer dat er niet meer gedaan is met de inbreng van Monumentenzorg. Die inbreng was voldoende en hoeft ook niet meer te zijn. Maar "er had meer mee gedaan kunnen worden", aldus Van Haaften (interview Van Haaften, 26 mei 2005). De rol van Monumentenzorg blijft het neerleggen van een onderzoek naar de gebouwen en stedenbouwkundig historische structuur en andere monumentale aspecten ervan en de waardering daarvan. "De stedenbouwers en architecten moeten dat als inspiratiebron gebruiken en

kijken wat ze daarvan gebruiken.” Het pand van Springs blijft staan volgens de huidige plannen, ter opluchting van Van Haaften.

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg is van mening dat door de (geringe) invloed in het planvormingsproces de verbinding met de omringende stadsstructuur beter is geworden, dan in de visie van Neutelings waarin de Nieuwe Markt en het Groninger Forum het eindpunt vormden van een as. Daarbij vind hij (Kloosterman) zijn inbreng nooit zinloos. Het heeft iets opgeleverd: de bescherming van het stadsgezicht speelt natuurlijk ook mee (interview Kloosterman, 22 juni 2005). Opvallend blijft dat RDMZ zelf heeft moeten aankloppen bij de plannenmakers van de gemeente om te mogen meepraten.

7.3 Aanbevelingen

In deze paragraaf worden aanbevelingen gedaan. In de eerste plaats zie ik het als essentieel dat er structureel overleg plaatsvindt tussen plannenmakers en cultuurhistorici. In de tweede plaats is het een idee een cultuurhistoricus deelgenoot te maken van de betreffende projectgroep. In de derde plaats moet de functionaliteit altijd een leidend argument zijn bij eventueel hergebruik van een historisch overblijfsel.

7.3.1 Structureel overleg

Naar aanleiding van dit onderzoek kan ik aanbevelen dat structureel overleg tussen de plannenmakers en cultuurhistorici zeer gewenst is. Dit is belangrijker dat de cultuurhistorie vroeg in het planvormingsproces een rol te geven. Structureel overleg, en dat is dan eens in de vier tot zes weken, resulteert in wederzijdse begrip en maakt samenwerking gemakkelijker.

Daarbij zou cultuurhistorisch onderzoek ingebouwd moeten worden in de planvormingsprocedure. Het is een idee om op een vast moment standaard een cultuurhistorische waardenkaart te leveren die voorzien is van argumentatie van verschillende partijen, zoals de sector Monumenten, maar ook de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. De gemeente moet zorgen voor inbedding en verankering van de cultuurhistorische partijen in een planvormingsproces.

In het planvormingsproces voor de Grote Markt oostzijde heeft dit onderzoek een plek gekregen halverwege het proces, voordat een eerste stedenbouwkundig ontwerp gemaakt werd door Willem Jan Neutelings. Ik ben van mening dat de gemeente strenger moet toezien op het toepassen van dit cultuurhistorisch onderzoek. De architect of stedenbouwer die met het plan bezig gaat, moet een goede verantwoording kunnen geven wanneer hij/zij bijna niets met die cultuurhistorie doet. De gemeente onderschrijft hetzelfde (Gemeente Groningen, 2000 –Toen voor straks): “de voorwaarden voor het verantwoord maken van keuzes –

tussen behoud en integratie of vernietiging van cultuurhistorisch erfgoed – zijn het geven van inzicht in de cultuurhistorische waarden en vervolgens het structureel integreren van het cultuurhistorisch onderzoek in het gemeentelijke ruimtelijke ordeningsproces. (...) Op de momenten waarop besluiten in het ruimtelijke ordeningsproces noodzakelijk zijn, moeten ook de cultuurhistorische argumenten weegbaar zijn.

7.3.2 Samenstelling projectgroep

Een projectgroep is vaak samengesteld uit verschillende betrokkenen bij het project. Dit zijn vaak: een projectleider, een projectassistent, een communicatiepersoon, een planeconoom, een (of meerdere) stedenbouwkundige(n). Daarnaast zijn er mensen van de betrokken uitvoerende partijen die eens in de zoveel tijd de projectgroep versterken.

Op deze wijze zou ook gedacht kunnen worden aan het laten meepraten van de ‘cultuurhistoricus’ om een breder en beter begrip te krijgen van cultuurhistorische aspecten in een, voor de gemeente, belangrijk gebied als de binnenstad en de Grote Markt. Dit zou kunnen gebeuren op momenten waarop hij of zij zinnige inbreng kan geven. Hierbij kan gedacht worden aan het praten over het stedenbouwkundig plan, het praten met uitvoerende architecten, bij het opstellen van de eisen die gesteld worden aan de uitvoerende architecten. Natuurlijk moet de ‘cultuurhistoricus’ een document opstellen waarin de cultuurhistorie van de Grote Markt aangegeven staat met een toelichting erbij. Ook in belangrijke onderdelen van het planvormingsproces, zoals het Grote Markt Forum, was het gepast geweest een deskundige van de gemeente of de RDMZ om het op te nemen voor de cultuurhistorie en het ‘recyclingsproces’ versus de grote ruimtevragers.

Raadzaam is ook regelmatig, op structurele wijze, contact te hebben met stadsdeelcoördinator binnenstad. In het project Grote Markt oostzijde was het contact (tot nu toe) matig. Hij werd op de hoogte gesteld in de wandelgangen (gesprekken Ruimschotel juni/juli 2005). Hij zou ook eens in de zoveel tijd en op belangrijke momenten kunnen deelnemen in de projectgroep.

7.3.3 Functionaliteit leidend

Zoals verschillende actoren hebben onderschreven, moet functionaliteit leidend zijn bij beslissingen omtrent het behoud van historische fysieke overblijfselen (Gemeente Groningen, 1995 en Bond Heemschut). De vraag moet gesteld worden of een gebouw opnieuw en op een passende wijze gebruikt kan worden. Zo niet heeft een gemeente of een andere actor te maken met oncontroleerbare kosten als gevolg van onduidelijkheden omtrent eventuele ex-

exploitatie. Bovenaan bij dit probleem staat altijd de betaalbaarheid. Een gebouw moet een functie hebben wil het rendabel kunnen blijven.

Nawoord

Alle historische elementen zijn inmiddels geïnventariseerd. De waardevolle elementen moeten geanalyseerd worden en er moet gekeken worden hoe deze elementen een plek kunnen krijgen in het nieuwe plan. De gemeente moet bepalen wat in ieder geval moet terugkomen en moet dat verwerken in de eisen die gesteld worden in de meervoudige opdracht. Wat er vervolgens mee gedaan wordt is aan de architecten die mee mogen doen aan die meervoudige opdracht.

Ik vind dat cultuurhistorie in meerdere of mindere mate altijd zichtbaar moet blijven. Aan de Grote Markt oostzijde wordt een deel van de Groningse cultuurhistorie bijna genegeerd: de naoorlogse periode. In het plan Grote Markt oostzijde blijft uiteindelijk het potentieel monumentale pand (Monumenten, 2003) van Springs staan. Maar als het aan Neutelings gelegen had dan was dit pand ook bedolven onder zijn nieuwe stedenbouwkundige setting. Ik hoop dat in het voorgaande betoog duidelijk geworden is hoe men beter om zou kunnen gaan met cultuurhistorie in de binnenstad.

Geraadpleegde bronnen

Literatuur

- Allmendinger, Philip (2002). *Planning Theory*. Palgrave (New York), 2002.
- Andela, Gerry & Dorien Boasson (1980). *Beschermde stads- en dorpsgezichten op het tweede gezicht*. In: Wonen-TA/BK, nr. 16/17/18, september 1980, p. 30-39.
- Ashworth, G.J. (1994). *Guiding the arrow of time into the target of space: heritgae plannign as the contemporary uses of the past*. Inaugurele rede Rijksuniversiteit Groningen, Geopers (Groningen), 1994.
- Boer, Niek de (1980). *Monumentenzorg en restauratie: waar zijn we mee bezig?* In: Wonen-TA/BK, nr. 16/17/18, september 1980, p. 13-24.
- Gemeente Groningen (1972). *Doelstellingennota Binnenstad Groningen*. Mei 1972.
- Gemeente Groningen (1972). *Verkeerscirculatieplan*. Dienst RO, 1972.
- Gemeente Groningen (1976). *Bestemmingsplan*. Dienst RO, 1976.
- Gemeente Groningen (1987). *Structuurplan*. Dienst RO, december 1987.
- Gemeente Groningen (1990). *Plan van Aanpak voor de binnenstad*. Dienst RO/EZ, 1990.
- Gemeente Groningen (1993). *Binnenstad Beter*. Dienst RO/EZ, maart 1993.
- Gemeente Groningen (1995). *Van Ethiek naar Strategie: derde nota monumenten Groningen*. Dienst OCSW, 1995.
- Gemeente Groningen (1997). *Bestemmingsplan Binnenstad 1995*. Dienst RO/EZ, juni 1997.
- Gemeente Groningen (2000). *Toen voor Straks: nota inzake het beheer van cultuurhistorisch erfgoed in de Gemeente Groningen in relatie tot de ruimtelijke ordening*. Dienst OCSW en RO/EZ, juli 2000.
- Gemeente Groningen (2002A). *Grote Markt: van dromen naar plannen, de tussenstand*. Krant met tekst advies Grote Markt Forum, Dienst RO/EZ, Groningen, februari 2002.
- Gemeente Groningen (2002B). *Hart in de stad: Groningen-binnenstadsvisie*. Groningen, College van B&W, oktober 2002.
- Gemeente Groningen (2003). *Hoe ziet onze Grote Markt er morgen uit? Alle binnengekomen ideeën gebundeld*. Dienst RO/EZ, Groningen, januari 2003.
- Gemeente Groningen (2005). *Concept stedenbouwkundig plan oostzijde Grote Markt*. Dienst RO/EZ, 2005.
- Grote Markt Forum, verslag forumbijeenkomst, 20 mei 2003, van: www.grotemarktberaad.nl
- Hendriks, J.A. (1999). *Cultuurhistorie van stad en land: waardering en behoud*. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (Wageningen), 1999.

- Klaassen, A.W. (1994). *Ruimtelijk beleid: in theorie en praktijk*. VUGA/Samson ('s-Gravenhage/Alphen aan den Rijn), 1994.
- Lugt, Reyn van der, Bert van Meggelen en Jaques van Veen (2004). *Het verhaal voor de markt, de verhalen van de stad: advies voor een culturele invulling aan de oostzijde van de Grote Markt Groningen*. Groningen, april 2004
- Ministeries van OCW, LNV VROM en V&W (1999). *Belvedere: beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. VNG (Den Haag), juli 1999.
- Ministeries van VROM, LNV, V&W en EZ (2004). *Nota Ruimte: Ruimte voor ontwikkeling*. Kabinetsstandpunt, Den Haag, 27 april 2004
- Neutelings, Willem Jan (2003). *Studie Grote Markt Groningen*. Neutelings Riedijk Architecten (Rotterdam), mei 2003.
- NIROV (2001). *Cultuurhistorische waarden in het bestemmingsplan*. NIROV-Sectie Ruimtelijk Beleid en Recht i.s.m. de Bestuursacademie Nederland (Den Haag), september 2001.
- Ouwehand, André (2004). *Een perspectiefvol trio?: bewoners, identiteit en cultuurhistorische waarde*. In: *Werken aan naoorlogse wijken: cultuurhistorie in de herstructurering*, bijlage S&RO 2004/3, NIROV (Den Haag).
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg (1988). *Beschermde stads- en dorpsgezichten ingevolge artikel 20 van de monumentenwet: Groningen*. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van de binnenstad van Groningen als beschermd stadsgezicht, Zeist, februari 1988.
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW) (2001). *Monumentenwet 1988: Wet houdende nieuwe bepalingen voor het behoud van monumenten van bouwkunst en archeologie*. Herdruk ten behoeve van de wijzigingen in euro, Zeist, december 2001.
- Roo, G. de en Henk Voogd (2004). *Methodologie van planning: over processen ter beïnvloeding van de fysieke leefomgeving*. Tweede, herziene druk, Coutinho (Bussum), 2004.
- Urhahn, G.B. en M. Bobi (1996). *Strategie voor stedelijkheid: een studie over het thema stedenbouwkundige kwaliteit en opdrachtgever*. THOTH (Bussum), 1996.
- Voogd, prof. dr. H. (2001). *Facetten van de planologie*. Kluwer (Alphen a/d Rijn), 2001.
- Woud, Auke van der (1990). *Onbeschermde stads- en dorpsgezichten: naar een strategische monumentenzorg in de jaren negentig*. In: *Archis*, nr. 8, 1990, p. 12-17

Websites

www.groningerarchieven.nl: bezocht op 7 juni 2005

www.grotemarktberaad.nl: meerdere malen bezocht in de periode april-juli 2005

www.grotemarktja.nl: meerdere malen bezocht in de periode april-juli 2005

www.heemschut.nl: bezocht op 23 juli 2005

www.heemschut.nl/groningen: bezocht op 23 juli 2005

www.noord-holland.nl: bezocht op 17 juni 2005

www.rdmz.nl: meerdere malen bezocht in de maand juli 2005

www.stipo.nl: bezocht op 17 juni 2005

www.vriendenstadgroningen.nl: bezocht op 23 juli 2005

www.wikipedia.nl: meerdere malen bezocht in maand juli 2005

Interviews

Tjerk Ruimschotel, op verschillende momenten in de periode juni-juli 2005: Tjerk Ruimschotel is senior stedenbouwkundige bij de Gemeente Groningen. Tjerk is betrokken bij het project Grote Markt oostzijde op verschillende wijzen. Hij presenteerde bij Forumbijeenkomsten, en is betrokken bij het stedenbouwkundig plan. Daarnaast houdt hij, onder andere, de wethouder op de hoogte van de gang van zaken rondom de planvorming. Hij was tevens mijn begeleider vanuit de gemeente;

Piet Spijk, op 30 mei 2005: Piet Spijk zat in het Grote Markt Forum als afgevaardigde van de Stichting Vrienden van de Stad Groningen. Daarnaast was ing. drs. Piet Spijk jarenlang directeur van de Provinciale Planologische Dienst;

Harmen Postma, op 1 juni 2005: Harmen Postma is stedenbouwkundige bij de Gemeente Groningen en houdt zich bezig met het stedenbouwkundig plan;

Jan Giezen, op 2 juni 2005: Jan Giezen is lid van de Stichting Vrienden van de Stad Groningen en heeft duidelijke ideeën over het plangebied van de Grote Markt oostzijde en de omgang met cultuurhistorie in het algemeen;

Niek Verdonk, op 3 juni 2005: Niek Verdonk is de stadsbouwmeester en heeft zich intensief bezig gehouden met het aanpassen van de studie Neutelings en met het stedenbouwkundig plan en het Programma van Eisen;

Joris van Haften, op 26 mei en 14 juni 2005: Joris van Haften is coördinator monumenten bij de Gemeente Groningen en heeft zich bezig gehouden met het leveren van cultuurhistorische ondergrond van het plangebied;

Dick Vrieling, 10 juni 2005: Dick Vrieling is nu hoofd Griffie van de Groningse gemeenteraad. Hij is voorzitter geweest van het Grote Markt Forum;

Willem Smink, 15 juni 2005: Willem Smink is sinds 1992 wethouder Ruimtelijke Ordening, Volkshuisvesting, Wijkvernieuwing, Grondzaken en Monumenten voor de Partij van de Arbeid (PvdA) en is dus politiek verantwoordelijk voor de plannen aan de oostwand van de Grote Markt;

Okko Kloosterman, op 22 juni 2005: Okko Kloosterman is stedenbouwkundig regioverantwoordelijke van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg voor de provincies Groningen, Friesland en Drenthe. Kloosterman heeft zich bezig gehouden met het leveren van een bijdrage bij het opstellen van het stedenbouwkundig plan.

Bijlagen

Bijlage 1

Voorstellen nota Toen voor Straks (Gemeente Groningen, 2000)

1. De geïnteriseerde cultuurhistorische waarden worden zichtbaar gemaakt op een kaart. Deze kaart vormt de basis voor de inbreng van cultuurhistorische waarden in het ruimtelijke ordeningsproces. De kaart wordt regelmatig aangepast aan nieuwe vondsten en inzichten.
2. De cultuurhistorische waarden worden bij Collegebesluiten met betrekking tot het ruimtelijke ordeningsproces zichtbaar gemaakt en de keuze tussen behoud/inpassing of vernietiging van cultuurhistorische waarden wordt zorgvuldig tegen andere belangen afgewogen.
3. Waar behoud en bescherming van cultuurhistorische waarden niet mogelijk is, moeten deze waarden op wetenschappelijke wijze worden onderzocht en gedocumenteerd, alvorens zij worden vernietigd.
4. De informatie met betrekking tot cultuurhistorische waarden en onderzoeksresultaten wordt breed verspreid, bijvoorbeeld via het Internet.
5. De kosten voor onderzoek en documentatie van cultuurhistorische waarden in gemeentelijke projecten worden bekostigd uit de budgetten ISV-Monumenten en ISV-Archeologie. In niet-gemeentelijke projecten dienen tenminste de helft van de kosten voor rekening van de initiatiefnemer te komen.
6. Het Groninger archeologiefonds wordt ingesteld om excessieve archeologiekosten te kunnen opvangen. Dit fonds wordt gevoed met maximaal f200.000,- per jaar uit een vast opslagpercentage op de bouwleges, tot een maximum tot f1.500.000,=.

Bijlage 2

Het Grote Markt Forum en de drie pijlers

De stadgers:

Vertegenwoordiger	Instantie
W. Grol	Bewonersorg. Binnenstad Oost
J.G. de Jonge	Buurtver. Binnenstad Zuidoost
F. Woudstra	Buurtver. Het A-kwartier
P.H. Schlebusch	Buurtver. Hortusbuurt
M. Baving	Vereniging Wijkraad Schilderswijk
A. Tak	Vereniging Wijkopbouw Oosterpark
W. Grijze	Wijkraad Paddepoel
E. Kweksilber	Buurtver. De Rivierenbuurt
H.O. van Oven	Bewonersorg. Herewegbuurt
T.B. Klinkert	Wijkraad Laanhuizen
B. Snippe	Buurtver. De Oude Sint Jan
A. Smit	Wijkopbouw Hoogkerk
J. Blom	St. Buurtorganisatie Kop Indische Buurt
R. Snelder	Bewonersorg. Beijum / BOB
W. Haans	Buurtver. Noorderplantsoen
R. Hennekens	Buurtver. Badstraten
D. Jager	Koninklijke Horeca Nederland
K.T. Quadir	Voorzitter Vereniging Ambulente Handel
M. Welling	Lid Groninger City Club
G.E.Ph.M. Meijer	Lid Groninger City Club
J.C. Tol	Voorzitter Vereniging van Eigenaren
M. Winkels	VVV Stad Groningen
E. Hassink	Milieudefensie
B. Mol	Fietsersbond
P. Spijk	St. Vrienden van de Stad Groningen
J. de Haan	Bond Heemschut
F. Broersma	Kamer van Koophandel
M. Schlaman	Horeca-ondernemer
I.O. Pfeiffer / E. v.d. Kleij	GSC Vindicat Atque Polit
C.J. Maats	St. Martinikerk Groningen
G.J. Groote	Kamminga Makelaars
P.M.A. Casander	Overduin & Casander

Deskundigen / ambtenaren:

Vertegenwoordiger	Instantie
Prof. dr. G.J. Ashworth	RuG
Prof. dr. E.F. Nozeman	RuG
Prof. dr. P.H. Pellenbarg	RuG
S. Zeelenberg	Faculteitsvereniging Ibn Battuta
R. van der Stoep	Faculteitsvereniging Ibn Battuta
F. Westra	Filmcentrum Poelestraat
Th. De Groot	Oosterpoort / Stadsschouwburg
Anco Schut	Gemeente Groningen, RO/EZ, hoofd RP
Tjerk Ruimschotel	Gemeente Groningen, RO/EZ, stedenbouwer
Hans Vissers	Gemeente Groningen, RO/EZ, verkeerskundige
Jurjen van der Meer	Architect
Henco Bekkering	Stedenbouwkundige

De Politiek:

Vertegenwoordiger	Instantie
G. Klasen	PvdA
M.K. Vissers / B.S.H. Beishuizen	CDA
R.D.J. Kouwenhoven / J.A. Hekman	VVD
B.J.C. Slagter	D66
C.T. Dekker	GroenLinks
P.W.G. Verschuren / I.S. Bulk	SP
P. Hazekamp / D. de Jong	ChristenUnie
M.M.C.M. de Goeij / M. Wals	Student en Stad

Bijlage 3

Raadsvoorstellen en besluiten Grote Markt-chronologie⁴⁶

Nadat op 21 februari 2001 het plan van Jo Coenen voor de nieuwe noordzijde van tafel is (referendumuitslag) volgt een Procesvoorstel voor een nieuw plan voor de Grote Markt op 12 april 2001.

Daarin wordt gevraagd om het college van B&W het mandaat te geven voor de ontwikkeling van een nieuw plan voor de GM en de opzet van het proces (om te komen tot een nieuw plan) vast te stellen. Deze ziet er als volgt uit:

- Een verkenningsfase (formuleren opgaven en ideeën voor de Grote Markt; plus voorstel voor de keuze van een beperkt aantal ontwikkelingsmodellen) **mei 2001-okt 2001**;
- Discussie over ontwikkelingsmodellen Grote Markt **okt 2001-mei 2002**;
- Vaststelling binnenstadsvisie en keuze voor een ontwikkelingsmodel voor de Grote Markt in de vorm van een startnotitie **mei/juni 2002**;
- Uitwerking binnenstadsvisie, waaronder de ontwikkeling van een stedenbouwkundig plan voor de Grote Markt **juli 2002-voorjaar 2003**.

Op 21 januari 2002 stemt de raad in met:

- Het advies van het Grote Markt forum als uitgangspunt voor volgende fase in GM beraadproces;
- Het informeren van de bevolking met een informatiekraant;
- Ter beschikking stellen van krediet voor de proceskosten.

30 oktober 2002 stemt de raad in met:

- Procesvoorstel tweede fase Grote Markt Beraad;
- Voorbereiden besluitvorming voor een raadplegend referendum Grote Markt;
- Uit te spreken; dat invulling met een economische functie ook een mogelijkheid is voor de Grote Markt.

20 januari 2003 stemt de raad in met:

- Het communicatieplan fase 2 (volksraadpleging) van de GM;
- Bekrachtiging van de toetsingscriteria voor de plannen;
- de keuze van drie vermelde bureaus en hun opdrachten, te weten:
 - *Willem Jan Neutelings voor de stedenbouw en architectuur*
 - *Goudappel Coffeng op het gebied van bereikbaarheid*
 - *Ouffet (Aufait) zet financiële aspecten van de plannen op een rij;*
- Een aanvullend krediet om de proceskosten van dit communicatieplan te dekken.

Raadsbesluit van 24 september 2003:

- Instemming met de basisvisie zoals door Neutelings geadviseerd;
- Uitstellen van volksraadpleging tot nader order (was gepland voor najaar 2003);
- Geven van opdracht aan de projectorganisatie Grote Markt tot nadere uitwerking van het ruimtelijk model naar een voorontwerp stedenbouwkundig plan.

28 april 2004

⁴⁶ Informatie verkregen van Hilde de Vries, assistent projectleider Grote Markt oostzijde.

- Raad besluit de verdere uitwerking van het programma voor de Grote Markt oostzijde tegemoet te zien;
- Raad besluit een krediet beschikbaar te stellen om de planvoorbereidingskosten te dekken.

26 januari 2005

- Raad besluit de besluitvorming over de startnotitie Grote Markt Oostzijde aan te houden;
- Door het aanhouden van de besluitvorming kregen voorstanders van een referendum 7 weken de tijd om handtekeningen te verzamelen voor het definitief verzoek.

30 maart 2005

- Raad heeft besloten dat met betrekking tot de Startnotitie Grote Markt Oostzijde is voldaan aan de eisen definitief verzoek;
- Raad besluit tot het organiseren van een referendum waarin kiesgerechtigde Groningers een oordeel wordt gevraagd over het voorgenomen besluit van de raad over de Startnotitie Grote Markt Oostzijde.

Bijlage 4

De veertien thema's in het advies van het Grote Markt Forum

Blok	Thema
Vormgeving en inrichting openbare ruimte	Bouwen op de Grote Markt
	Herinrichting marktplein
Plaats en maat grote ruimtevrageende voorzieningen	Winkels
	Horeca
	Cultuur
	Functioniemenging
	ABN-Amroblok
	Rode Weeshuisplein
	Ontwikkeling binnenblok oostzijde
	Terugbrengen vooroorlogse rooilijn
Overige functies binnen het programma	Wonen en kantoren rond de markt
Bereikbaarheid	Openbaar vervoer
	Parkeren auto's
	Parkeren fietsen